

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та соціальної роботи

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ:
СПЕЦИФІКА, ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ В ПЕРІОД
КРИЗИ**

Дипломна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка VI курсу, групи 601
спеціальності 231 «Соціальна робота»
Янцеловська Яна Вікторівна

Керівник:

д. соц. н. проф. Пірен Марія Іванівна

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № 4

від «23» листопада 2021 р.

завідувач кафедри _____ Людмила Тимчук

Чернівці – 2021

Анотація

Янцеловська Я.В. Соціальна робота у територіальній громаді: специфіка, основні напрямки та особливості в період кризи – магістерська робота.

Висвітлено соціальну роботу у територіальній роботі як важливий аспект формування, реалізації і існування територіальної громади.

Розглянуто західний і вітчизняний досвід соціальної роботи, історія становлення, методи та інструменти, якими користуються соціальні робітники в процесі роботи з групою людей, громадою або окремими людьми.

Досліджено специфіку соціальної роботи у територіальній громаді, її види і напрямки.

Висвітлено рекомендації щодо введення змін в суспільство і конкретно в соціальну роботу в територіальній громаді.

Ключові слова: соціальна робота, територіальна громада, напрями соціальної роботи у територіальній громаді, соціальна робота в територіальній громаді в період кризи, західний і вітчизняний досвід, сучасна освітянсько-прагматична модель соціальної роботи у територіальній громаді

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I	10
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	10
1.1 Сутність соціальної роботи: вітчизняний та західний досвід	10
1.2. Методи дослідження соціальної роботи	27
Висновки до розділу 1	40
РОЗДІЛ II	42
СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ	42
2.1. Функції, особливості розвитку територіальної громади та врахування її специфіки соціальної роботи серед населення.	42
2.2. Види, напрямки соціальної роботи в територіальній громаді	49
2.3. Сучасна освітянсько-прагматична модель соціальної роботи у територіальній громаді в кризовий період	59
Висновки до розділу 2	66
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
Додаток А	81
Додаток Б	85
Додаток В	86

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена специфікою соціальної роботи в місцевій громаді, де мешканці є основним ресурсом. На різних етапах життя кожен житель громади може опинитися в складних життєвих умовах і потребує професійної соціальної підтримки для їх подолання. Ці обставини можуть бути спричинені такими факторами, як невиліковна хвороба, інвалідність, безробіття, бідність, домашнє насильство, ухилення батьківської відповідальності батьками чи опікунами, похолой вік чи шкода від міжособистісних конфліктів.

Кожна особистість прагне жити щасливим, здоровим, безпечним життям. Соціальні служби і соціальні працівники вносять вагомий внесок у наданні допомоги та підтримки людям, які цього потребують.

Освіта з соціальної роботи зіштовхується з багатьма викликами але за допомогою зусиль педагогів, практиків та волонтерів із соціальної роботи вона задовольняє місцеві потреби і застосовує спеціальні методи вирішення проблем окремої людини, групи та громади шляхом засвоєння нових навичок розвитку громади та різних форм та шляхів підтримки.

Динамічність, конфліктність, проблемність сучасної української дійсності зумовили те, що сьогодні практично немає соціальних груп населення, які почували б себе соціально захищеними, кризові стани сформували серед частини громадян зневіру та песимізм. Пошук оптимальних шляхів соціалізації особистості та її соціальний захист стають першочерговим завданням перед політиками, науковцями, освітянами та кожною особистістю у державі.

У кінці 20 століття в демократичних державах з'явилися ідеї гуманізації людського суспільства, через любов і повагу до людини. Людина – найважливіша суспільна цінність, а її творчість – основа прогресивного розвитку соціуму та цивілізації. Саме тому, у 21 ст., особливо виділено проблему «нових людських відносин», «людино центрим» з метою захисту

довкілля та створення умов для самореалізації кожної особистості та соціального захисту кожної людини, яка опинилася у складних умовах.

Питання підвищення добробуту та соціальної справедливості – надзвичайно важливі проблеми сучасності для народів усіх країн світу після банкрутства, ідей «держави загального добробуту», наслідків світової фінансово-економічної кризи на поглиблення прірви між багатими і бідними. Тому освітяни, науковці, політики та громадські діячі почали задумуватися над тим, як зробити так, щоб людина відчувала себе здатною до самозахисту, була у такому стані, щоб могла жити і реалізувати себе, своє покликання як «Боже творіння» – на радість собі і людям.

Багатоваріантність завдань соціальної роботи в територіальній громаді щодо соціальної захищеності людини потребує від майбутніх соціальних працівників, керівників, усвідомлення того, що для них архіважливо оволодіти професійно значущими якостями, які б дозволяли найбільш ефективно і результативно виконувати основні завдання соціального благополуччя людини, соціальної практики, відповідно до потреб клієнта, щоб надати йому ефективну допомогу та стимулюючу ідею на самозахист шляхом професійно якісної консультації для підтримки фізичного та психічного здоров'я людини.

В умовах глобалізації та екологічної кризи змінюються та з'являються різноманітні форми соціальних ризиків, соціальної безпеки, а також роль і місце держави в реалізації прав громадян на їх соціальну активність і соціальний захист, якщо людина його потребує.

Належний соціальний захист громадян потрібно вважати базовою основою сучасного суспільного розвитку України на шляху до ЄС, соціального прогресу та соціально-політичної злагоди у суспільстві. А науковці, освітяни повинні формувати як у себе, так і в майбутніх фахівців різних сфер людської діяльності громадянську позицію відповідальності за власну працю, її наслідки щодо людини та навколишнього середовища.

У дослідженні висвітлено зарубіжний і вітчизняний досвід соціальної роботи, її становлення як дисципліни і професії. На зміну традиційно-

ієрархічним, авторитарним і нормативним моделям в українському суспільстві приходить нова модель управління людьми, що заснована на гуманізмі, соціальному діалозі та сприяє формуванню напрямків взаємодії між органами державної влади і органами місцевого самоврядування у територіальних громадах та з різного рівня організаціями роботодавців. Дані нашого аналізу засвідчують реалії сьогодення і країн золотого мільярда, які працюють на ефективний розвиток національної соціально зорієнтованої ринкової економіки, спрямованої на ефективне забезпечення прав людини та її соціальний захист (Швеція, Нідерланди, Сінгапур та ін.).

Предметне поле соціального аналізу охоплює сфери трудових відносин, соціального забезпечення, податкової політики, соціально-економічної політики, регіонального розвитку, інвестицій, експорту, конкуренції, захисту прав споживачів тощо.

Об'єктом дослідження є територіальна громада, яка в Україні зіштовхується з проблемами, пов'язаними зі щоденним життям, – вчасною виплатою зарплати, пенсій, які не для всіх розумно прораховано, різних видів соціальної допомоги та частим зростанням тарифних платежів тощо.

Предмет дослідження: види соціальної роботи, напрямки, методи, моделі, які використовуються для задоволення потреб територіальної громади і вирішення проблем.

Мета дослідження – узагальнити теоретичні і практичні знання про соціальну роботу в територіальних громадах, зрозуміти сутність соціальної роботи у територіальній громаді, розкрити проблеми на шляху управління людьми в територіальних громадах. Зрозуміти ціль соціального працівника і потребу у цій професії. Усвідомити важливість у плануванні, реалізації управління, оцінюванні та науковому вивченні соціальних проблем з метою створення програм, розрахованих на підтримку вразливих груп населення, сприяння їх здійсненню з метою більш колективної реабілітації життєвих сил людини на її благо.

Відповідно до мети дослідження визначено **завдання дослідження**, які полягають в наступному:

- провести історико-теоретичний аналіз соціальної роботи в межах територіальної громади;
- розглянути поняття соціальна робота, соціальний працівник, територіальна громада;
- виділити методи дослідження соціальної роботи у громаді;
- оцінити моделі соціальної роботи в групах, територіальних громадах і з однією людиною
- визначити особливості соціальної роботи в межах територіальної громади, відповідно нові підходи щодо подолання викликів тощо.

Такі **методи дослідження** були використані при написанні магістерської:

- гіпотетичний;
- емпіричного рівня (спостереження, порівняння, розрахунків, тощо);
- експериментально-теоретичного рівня (аналіз, синтез, індукція, дедукція, тощо);
- теоретичного рівня (абстрагування, ідеалізація, формалізація);
- системний аналіз.

Матеріалом дослідження стали загальнонаукові положення сучасної соціальної роботи щодо особливостей роботи соціального працівника в територіальних громадах, відповідно сьогоденню.

Для досягнення мети, розв'язання поставлених завдань використано комплекс як загальнонаукових, так і спеціальних методів дослідження, що дозволило розглянути соціальну роботу в різних ракурсах.

Сучасне науково-практичне обґрунтування феномена «соціальна робота» у суспільстві вимагає звернення до науково-освітніх першоджерел філософії, соціології, педагогіки, культурології, політології, економіки, права, психології, конфліктології, демографії, управління та інших галузей науки, що робить соціальну роботу, як предмет, більш запотребуваним, прагматичним,

узагальненим та універсальним для практики соціального захисту людини, як найкращого, найскладнішого творіння Господа.

Практика сьогодення, виклики засвідчують, що на соціального працівника сьогодні в українському суспільстві, територіальній громаді покладається особлива місія виконати, яку він може лише за умови сформованих сучасних професійних і високоморальних особистісних якостей. Він повинен володіти основами знань про людину, теорією і практикою соціальної роботи, спеціальними професійними та духовно-моральними рисами.

Джерельну базу дослідження складає сукупність вітчизняних та зарубіжних напрацювань, які прямо або опосередковано стосуються аспектів досліджуваної проблеми. Сюди входять: Закон про правила етичної поведінки (Закон України від 17 жовтня 2012 року), психологічні напрацювання про пізнання людини, навчальні методичні посібники, психологія життєтворення особистості в сучасному світі, книги по соціальній політиці, соціальних послугах, соціальному захисті населення тощо.

Наукова новизна:

- досліджено соціальну роботу в територіальній громаді;
- аналізується сутність, специфіка територіальної громади та значення співіснування в ній людей;
- визначено характеристики соціальної роботи в територіальній громаді;
- розглянуто методи дослідження соціальної роботи;
- визначено види та напрями соціальної роботи в громаді району;
- розроблено рекомендації щодо корекції соціальної роботи в місцевій громаді тощо.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані для подальших наукових розробок у вивченні технологій соціальної роботи в територіальній громаді. За допомогою цієї роботи соціальні працівники можуть зрозуміти специфіку соціальної роботи в

територіальній громаді, її різновидність, проблеми і виклики з якими зіштовхуються люди в територіальній громаді і самі соціальні працівники.

Усі негаразди з якими зіштовхуються соціальні працівники і люди в територіальній громаді створюють кризові стани, які за допомогою світової науки – “соціальна робота”, що дбає про соціальний захист людини та вчить людей долати проблеми й самореалізовуватися у праці, людській взаємодії на добро і радість для усіх.

Саме тому професія «фахівець з соціальної роботи» є загальним цивілізаційним надбанням, що навчає людей бути чуйними та мудрими у взаємодії з собою та іншими людьми, мати міру у потребах, бути ощадними у споживанні, працьовитими і щасливими у саморозвитку, самовдосконаленні та охороні навколишнього середовища, створеному для людини та усього живого, яке її радує та стимулює на кшталт пізнання і захисту. Це сьогодні актуально на місцях, в територіальних громадах, як нових об’єднаннях людей, що прагнуть нормально жити, бути захищеними і працювати, долаючи різні негаразди та виклики коронавірусу.

Апробація результатів дослідження: прийнято матеріали в міжнародну науково-практичну конференцію в Швеції “Modern science: Innovations and Prospects”. Матеріали на тему “Українська національна ідея в системі сучасного освітньо-громадянського виховного ідеалу – дороговказ для побудови демократичного суспільства в Україні”

Структура дослідження: магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (90 найменувань). Загальний обсяг роботи – 90 сторінок(основний текст-87 сторінок). Робота містить 3 додатки.

У 1 розділі розглянуто теоретико-методологічні засади соціальної роботи. У 2-му – проаналізовано специфіку соціальної роботи в територіальній громаді.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

1.1 Сутність соціальної роботи: вітчизняний та західний досвід

В умовах динамічних соціальних змін у світовій практиці все більше утверджується інноваційний метод розвитку соціального простору. «Соціальна робота – це заснована на практиці професія та академічна дисципліна, яка сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній згуртованості, активізації та звільненню людей». Центральне місце в соціальній роботі посідають принципи соціальної справедливості, прав людини, колективної відповідальності і поваги до різноманітності.

Підкріплена теоріями соціальної роботи, соціальних і гуманітарних наук, а також місцевими знаннями, соціальна робота залучає людей і структури для вирішення життєвих проблем та підвищення добробуту людини. Пов'язані між собою історичні, соціально-економічні, культурні, територіальні, політичні та індивідуальні фактори створюють можливості, або перешкоди добробуту та розвитку людей. Такою є суспільна реальність.

У вітчизняній літературі наведено декілька визначень соціальної роботи, таке: «соціальна робота – це система теоретичних знань і заснована на них практика, яка спрямована на забезпечення соціальної справедливості шляхом сприяння та підтримки найбільш вразливих і протидіючих факторам соціального виключення» [1, с.14]

Мають значне місце відмінності між соціальною роботою в різних країнах Європи. В Західній Європі вона виникла наприкінці 19-початку 20 століття. Розвивалась безперервно, хоча й з кризами. Орієнтується безпосередньо на гуманістичну модель. Права фахівця з соціальної роботи

визначені державою; соціальні працівники повинні мати ліцензію-дозвіл на надання послуг. Освіта із соціальної роботи є обов'язковою в країнах Західної Європи.

В Східній та Центральній Європі соціальна робота виникла в 1950-х роках, але керувалась не професійними, а ідеологічними цінностями. Орієнтувалась на модель соціальної патології. [3,с.35]

Соціальні працівники в країнах Західної Європи повинні також мати ліцензію/дозвіл на надання послуг або пройти фахову атестацію. В Україні ситуація інша. Зародки соціального захисту виникли на початку 20 століття. Професійний розвиток було перервано. Соціальна робота розчинилась у діяльності різних міністерств, заклади яких орієнтувались на модель соціального контролю. Відродилась ідея соціальної роботи у 1990-х. Це був непоширений фах в Україні, який немає вимог щодо ліцензування. У соціальних службах працює чимало осіб, які не мають освіти із соціальної роботи ще і до цього часу. Це наш великий негатив, бо сучасний стан в Україні щодо надання соціальної допомоги людям є вельми необхідним. Трансформація суспільних відносин, що відбувається в Україні, є складним і суперечливим процесом, який вимагає нового знання про існування індивіда в динамічному соціальному просторі. У зв'язку з цим, набувають актуальності засоби соціального забезпечення людини шляхом гідно продуманої соціальної роботи.

Мері Річмонд (1861-1928) – засновниця індивідуальної соціальної роботи. Одна із першопрохідців американської соціальної роботи. У неї була ідея перетворити цю роботу на офіційну роботу. Прийоми, системи, зміст і теорії соціальної роботи, схильні до формування дисципліни. Її внесок «Принципи ментальної гігієни», покладено в основу Етичного кодексу соціальної роботи. Вона ввела в обіг терміни, запозичені з медичної практики: клієнт, діагноз, лікування, тощо.

Джейн Адамс – засновниця соціальної роботи в громаді. Її провідна ідея суперечить ідеї Мері Річмонд. Вона полягає в тому, що причини соціальних проблем полягають не у внутрішньому світі людини, а в суспільстві і пов'язані

з процесами суспільних перетворень. Мері Річмонд боролась за права жінок і за її час відбувалось становлення функціональної-соціологічної школи соціальної роботи. Німецька соціальна працівниця Аліса Саломон (1872-1948), яка була фундаторкою соціальної роботи як академічної дисципліни, притримувалась ідеї, що соціальні працівники потребують ґрунтового фахового теоретичного і практичного навчання. Соціальна робота має бути уніфікована та інтернаціоналізована. Аліса Саломон впровадила прогресивну програму підготовки соціальних працівників і була організаторкою першого міжнародного конгресу із соціальної роботи, який відбувся 1920 року. Аліса Саломон стояла у витоків створення міжнародних фахових організацій соціальних працівників.[5, с.250]

В соціальній роботі присутня професійна етика – це вчення про мораль, що аналізує її природу та основні категорії (добро і зло, справедливість і несправедливість, честь і гідність), за допомогою яких формується правила поведінки, теоретично обґрунтовується певна система моральних переконань.

Вітчизняний кодекс етики для фахівців соціальної роботи – це документ, затверджений наказом Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту. Він визначає такі етичні принципи діяльності:

- повага до гідності кожної людини;
- пріоритет інтересів кожної людини;
- толерантність;
- довіра та взаємодія у вирішенні проблем клієнтів;
- доступність послуг;
- конфіденційність;
- дотримання професійної етики.

Є також міжнародні етичні кодекси соціальної роботи: 1994 рік – «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти». Це документ Міжнародної федерації соціальних працівників, який включає в собі дві частини: «Міжнародна декларація етичних принципів соціальної роботи» і «Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників». У 2004 році було сформовано «Етику

соціальної роботи, визначення принципів». Це документ міжнародної федерації соціальних працівників, який визначає сім прав людини, довкола яких має будуватись діяльність соціальних працівників. У 2018 році з'явилась «Глобальна декларація етичних принципів соціальної роботи». Це два окремі документи Міжнародної федерації соціальних працівників та Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи: один набір етичних принципів та різні тлумачення.[4, с.94]

Отже, слід наголосити, що етичні кодекси допомагають регулювати діяльність соціальних працівників і одночасно не обмежують їх дії.

Щодо досвіду соціальної роботи в західних країнах, то в 30-х р. ХХ ст. у Німеччині панував патерналізм, і цінності «ми» взяли гору над цінностями «я». Німеччина сьогодні є фундаментом європейського лібералізму з його залежністю від особи, яка перебуває у добровільних об'єднаннях. Німецьке товариство 1930-х рр. р. ХХ ст. було найбільш мілітаризованим за характером масової свідомості і зараз є однією з найбільш миролюбних. Патерналізм (лат. *paternus* – батьківський), у виробничих відносинах деяких країн – система додаткових пільг, субсидій і виплат підприємствам за рахунок підприємців, з метою консолідації персоналу, підвищення продуктивності праці та послаблення соціальної напруги. У державі ця політика спрямована на її громадян для всебічного розвитку та добробуту всіх членів суспільства. Ця політика характеризується проголошенням гасла «Держава для народу» і водночас міжкласовою (маневри між класовими інтересами) політикою, що можливе лише при сильній вертикальній владі. Як правило, патерналізмом можна назвати опіку батька (державної влади) над дітьми (громадянами) при задоволенні потреб громадян, де найпоширенішою політикою є невтручання в бізнес (особливо малий і середній). На відміну від соціалізму, головною цінністю патерналізму є кожна особа, а не суспільство в цілому.

Патерналістська модель майже повністю знімає турботи людей щодо вирішення власних соціальних проблем. Вона ґрунтується на державній стратегії відповідальності та батьківської турботи, на її домінуючій ролі у

задоволенні майже всіх потреб та інтересів людей. Сьогодні соціал-демократична модель, поширена в скандинавських країнах, найбільше наближається до цієї моделі.

У основі терміна «соціальна держава» знаходиться термін «ліберальна держава» та ідея лібералізму. Ідея соціальної держави іноді суперечить ліберальній ідеї.

У сучасному світі існують різноманітні системи соціального захисту. Вчені, які класифікують існуючі системи соціального захисту, створили так звані «моделі». Найбільш поширені класифікації моделей за Лейбфрідом і Еспінг-Андерсеном.

Англійська сучасна соціальна держава, яка реалізує свої специфічні властивості, на відміну від держави загального благоденства, яка абсолютизує принцип перерозподілу, йде на компроміс між свободою та рівністю, усуваючи суперечність між законами ринку та соціальними цілями.

На відміну від держави загального благоденства, сучасна соціальна держава має відмовитися від своєї патерналістської ролі та від загального перерозподілу доходів. Відмінність від англійської ліберальної соціальної держави полягає в появі нових функцій держави:

- компенсація асиметрії прав та обов'язків;
- усунення антагонізму між соціальними цілями та вимогами ринку;
- забезпечення досягнення високих економічних показників за рахунок соціальних факторів;
- захист від соціальних, нестрахових ризиків за рахунок ефективної економіки за принципом компенсації збитку.

Класифікацію моделей соціального забезпечення Лейбфріда можна представити наступним чином:

- Скандинавські країни (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія), де соціальний захист розвинений краще – «скандинавська модель»;
- Країни Бісмарка (Австрія, Німеччина) є прикладом «Інституціональної» моделі соціального забезпечення;

- Англосаксонські країни (Великобританія, США, Австралія, Нова Зеландія) використовують «залишкову модель»;
- «Латинське узбережжя» (Іспанія, Португалія, Греція, Італія, Франція) – соціальне забезпечення знаходиться в «зародковому» стані [2, с. 37].

Еспінг-Андерсен розглядав державні системи соціального захисту з точки зору відмінностей у політичних ідеологіях і виділив так звані режими соціального захисту: ліберальний; корпоративний; соціал-демократичний.

В. Лоренц поєднав аналіз Еспінг-Андерсена з типологією Лейбфріда. Він виділив чотири моделі соціального захисту:

- скандинавська;
- залишкова;
- корпоративістська;
- рудиментарна.

Скандинавська модель поширена в таких країнах: Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція. Її формують загальні суспільно-політичні цілі, такі як зміцнення солідарності та сприяння рівності. Це досягається завдяки універсальній дії політики високої якості. Політичною основою цієї моделі є широкий компроміс; принцип оцінки надання послуг є універсальним; високий рівень державних витрат; є високий рівень зайнятості та висока заробітна плата.

Останнім часом з'явився спрощений підхід до визначення моделей, згідно з яким у сучасному світі розвиваються лише дві моделі соціального захисту: **ліберальна** (залишкова) і **соціально-демократична**.

Ліберальна – пропонує державою рівні можливості для самореалізації та знижує соціальний захист.

Соціально-демократична модель спрямована на досягнення соціальної справедливості та подолання нерівності. При цьому держава має гарантувати та забезпечувати певний рівень доходів та соціальних виплат незалежно від трудового внеску. Соціальне забезпечення гарантується як норма в цій моделі, а потреби населення є основою для визначення меж соціальних витрат.

В Іспанії, за винятком стоматології, медична допомога практично безкоштовна. Щоб отримувати медичні послуги, люди повинні мати або повну картку соціального страхування, або страховку. Якщо їх не буде з будь-якої причини, держава вилікує їх за свій рахунок. Звісно, є також платні лікарі та платні клініки, які не мають жодного відношення до державної системи охорони здоров'я. У цьому випадку медичне обслуговування в Іспанії оплачується. Однак якщо людина оплачує медичну страховку, то принаймні перша допомога буде надана безкоштовно.[6,с.86]

У наведених вище випадках кожен має право вибирати між платним лікарем і безкоштовним, і ніхто не зобов'язує людину йти до першого. Розрізняють такі види пенсій: за віком, інвалідністю, втратою годувальника, внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання. Громадянин Іспанії виходить на пенсію у віці 65 років зі стажем 35 років. В Іспанії існують різні види допомоги: допомога по тимчасовій непрацездатності, вагітність, пологи, догляд за дитиною, допомога по безробіттю, допомога за вислугу років. Втративши роботу, середньостатистичний іспанець до двох років отримує пільги в розмірі 60-80% від попередньої зарплати.

Метою професійної діяльності соціальних працівників є сприяти покращенню життєвих шансів людей та створенню умов, які дають змогу членам суспільства, а особливо тим, хто опинився у скрутному становищі, розвивати свої нахили та навички відповідально користуватися своїми свободами, брати участь у суспільному житті. Завдання соціальних працівників, з одного боку, тісно пов'язані з навколишньою дійсністю, яка складається з соціальних, політичних, економічних, правових, технічних і культурних умов, структур і процесів, з іншого – з індивідуальними потребами та навичками.

Соціальні працівники допомагають людям співвідносити свої потреби та навички з навколишньою реальністю та враховувати їхні можливості та вимоги. Соціальні організації служать людям і допомагають їм змінюватися, розвиватися або підтримувати себе. Завдання, які необхідно вирішити, щоб досягти цілей і вжити необхідних дій, – це технології. Технологія – це дія, яку

суб'єкт виконує з об'єктом, щоб змінити його з використанням інструментів і механічних пристроїв або без них.

Стандартизація завдань технологічного процесу стає можливою, якщо вони мають постійний, передбачуваний характер, а об'єкти одноманітні. В інших випадках завдання повинні бути визначені відповідно до ситуації та різноманітні. Основною складовою технології соціальних послуг є адекватна оцінка клієнта та його потреб. Потреби людей можуть бути різними за типом (відсутність їжі, житла, медичної допомоги) та масштабом (від великої залежності до мінімальної та від довгострокової до тимчасової).[8, с.67]

Виходячи з потреб певних професійних груп, вони можуть планувати та здійснювати конкретну діяльність. Клієнти завжди розглядаються як особистості, чії унікальні риси, характери та цілі повинні бути в центрі уваги соціального працівника, тому дії слід планувати в кожному конкретному випадку, а не за категоріями. У таких умовах ефективно втручання вимагає широкого навчання персоналу та широкого спектру професійних навичок.

Соціальний працівник намагається належним чином реагувати на конкретні потреби клієнта. Якщо йому завдання знайоме, його дії будуть швидкими, не вимагаючи багато обдумування. Пошук відповідного рішення в незвичайних умовах вимагає часу, вимагає літератури або головних посилань і може ґрунтуватися на інтуїції, методах проб і помилок, досвіді та професійній думці. Можливі зміни в технологічному проєкті та в об'єкті. Клієнт і ситуація можуть сприйматися як щось стабільне, одноманітне і зрозуміле, як багат шарові, нестійкі, недостатньо зрозумілі явища. Техніка втручання може бути (звичайною) рутинною і лише дещо зміненою і може бути пов'язана з незвичайними ситуаціями та необхідністю вийти на новий рівень.

Соціальні організації намагаються узгодити свої технології та структуру. Тому координація має здійснюватися шляхом взаємодії, зворотного зв'язку та взаємної згоди, а не централізованого контролю.

Психологи відіграють важливу роль у навчальних закладах, які працюють з проблемними дітьми: у Німеччині вони входять до складу шкільного

колективу, в Англії мають особливе положення. Водночас активно розвивається соціальна робота з молодими сім'ями, причиною чого є «старіння» націй, тому крім держави існують спеціалізовані соціальні служби. Проблеми сім'ї, реалізації своїх прав, гарантій, соціальної роботи з сім'єю вимагають появи нових технологій.

Широко поширені центри сімейної допомоги та підтримки, а також психолого-просвітницькі консультації.[2, с.79]

Важливим елементом спеціалізованої соціальної допомоги молодим сім'ям є: термінова соціальна допомога; допомога сім'ям з хворими дітьми; збір речей (гуманітарна допомога); розвиток навичок емоційної саморегуляції; організація консультацій з питань планування сім'ї, статевих стосунків та психосексуальних захворювань, виховання здорового способу життя; навчання батьків догляду за дітьми; заступництво вагітних матерів; допомога по дому та господарству; курси для молодих батьків.

У соціальній роботі з етнічними меншинами важливу роль відіграють рятувальні служби психологічної та соціальної допомоги, психоетнічні консультації, міграційні служби (Росія, США, Німеччина, Іспанія) [2, с.45].

У деяких країнах Західної Європи існують спеціалізовані служби взаємодопомоги для людей похилого віку. Його зміст – безкоштовна взаємодопомога. Водночас розширюється мережа спеціальних будинків для одиноких людей похилого віку, які призначені для постійного проживання одиноких людей та сімейних пар, які отримали можливість самозабезпечення повністю або частково та потребують умов для самореалізації. Основна мета – запропонувати літнім людям сприятливі умови життя, запропонувати їм соціальну та медичну допомогу, створити умови для активного способу життя. Як правило, це одно- або двокімнатні квартири, обладнані комплексом послуг соціального та медичного значення (бібліотека, їдальня, диспетчерські, кабінети для медичного обслуговування).

У світі існує близько тисячі організацій створені для літніх людей, які, окрім надання допомоги, здійснюють також культурну та освітню роботу.

Особливу роль відіграють спеціалізовані соціальні служби захисту людей з інвалідністю. Велике значення має міжнародно-правова база соціального захисту інвалідів: Загальна декларація прав людини (1947 р.), Декларація прав людей з інвалідністю (1971 р.), Конвенція та Рекомендація про професійну реабілітацію та працевлаштування людей з обмеженими можливостями (1983 р.). Важливу роль відіграють служби екстреної соціальної допомоги (США, Великобританія), які надають одноразову допомогу для підтримки тих, хто її потребує. Основні напрямки: забезпечення безкоштовного харчування; безкоштовний одяг; отримання необхідної інформації; невідкладна психологічна допомога.

Особливий напрямок – соціальна робота з солдатами, які були чи є учасниками військових конфліктів (США, Франція, Іспанія, Росія). Тут проводиться спеціалізована реабілітація ветеранів. Важливу роль відіграють соціально-психологічні служби, які працюють у різних сферах.

На Заході вже давно встановлено, що особисті проблеми співробітників призводять до значного зниження якості роботи. У розвиненому світі кількість працівників, які користуються соціальними послугами, становить 15-18% від загальної кількості зайнятих у виробництві. Основними видами соціальної роботи на виробництві є: а) розвиток людського потенціалу; б) запобігання безробіттю; в) організація перепідготовки та перекваліфікації кадрів; г) психологічна перебудова; д) вирішення проблем з депресією. Соціальні працівники відповідають за створення сприятливого соціально-психологічного клімату на робочому місці. Вони пропонують своїм клієнтам послуги у вигляді консультацій. Тому цю послугу оплачують працівники. [8, с.37]

Сучасний стан соціальної роботи в Німеччині призвів до необхідності створення, крім державних, громадських і приватних соціальних установ, спеціалізованих соціальних служб, які охоплюють усі проблемні групи та можуть запобігти виникненню соціальних проблем. Поки що особливою популярністю користуються центри екстреної психологічної допомоги по телефону (ЦЕПДТ) та служби «Телефон Довіри». Найбільш активно

розвиваються ЦЕПДТ сім'ї та дитини. Перевагу віддають мультидисциплінарним центрам, які займаються психологічною реабілітацією.

Існують спеціалізовані центри для різних категорій неповнолітніх: інвалідів, дітей з обмеженими можливостями; студентів; злочинців; безробітних. Основними завданнями таких центрів є: психопрофілактика та гігієна психіки; психодіагностика клієнта; психологічне консультування; психологічне втручання в кризових ситуаціях; профорієнтація на основі тестів; психологічна корекція. Основна роль співробітника ЦЕПДТ полягає в тому, щоб допомогти людині зрозуміти проблему, яка впливає на нормальне функціонування соціально-психологічних методів лікування.

У Росії, Німеччині, США та інших країнах набули поширення такі спеціалізовані психологічні соціальні служби: центр соціально-психологічної допомоги молоді для методично-просвітницького супроводу молоді в кризовому стані, запобігання конфліктам, попередження девіацій та проблем суїцидальності, консультаційний центр для молоді та підлітків, надає кваліфіковану, термінову, анонімну, безкоштовну психологічну допомогу по телефону. Захист дітей – це створення гуманних умов для дітей у сім'ї та суспільстві, підтримка їх прав та мобілізація власних сил для самореалізації в суспільстві. Це ґрунтується на таких законодавчих положеннях, як закон про охорону праці та права молоді. Формальної допомоги для дітей та підлітків шукають втомлені від конфліктів матері й батьки, а розлучення створює проблеми з новими батьківськими ролями та правами, коли батьки сперечаються щодо того з ким залишиться дитина.[5,с.89]

Крім того, молодіжні соціальні працівники займаються питаннями опіки та готують експертизи на судове обґрунтування опіки. Опікун призначається рішенням ради, особливо у разі часткового позбавлення прав обох батьків, якщо не враховано, що сімейна приналежність позитивно впливає на дитину. Опікун бере на себе всі батьківські права та приймає відповідні рішення щодо дитини чи дітей. Опіка в основному здійснюється за рахунок допомоги молоді, але її також можуть взяти на себе такі особи, як родичі чи знайомі.

При виникненні проблем з опікою суд з питань сім'ї та опіки та у справах дітей зобов'язані повідомити всіх про закон, тобто соціальний працівник проводить окремі або спільні бесіди з обома батьками – оцінює їх життєвий стан та становище.[9,с.223]

Останнім часом поширилася позиція на користь дітей, що соціальний працівник не з одного боку батьків, а навпаки, підтримує батьків у виконанні обох батьківських обов'язків на користь дитини після розлучення. Усі свої враження соціальні працівники узагальнюють у своєму повідомленні (звіті) відповідальному судді з питань опіки та піклування.[5,с.130]

Діяльність соціальних служб та установ захисту дитини є одним із найважливіших напрямів соціально-виховної роботи. Важливу роль відіграють лікувально-профілактичні заклади денного перебування та притулки як напівстаціонарні заклади, в яких діти перебувають у межах від 8 до 17 годин на добу. Вони пропонують спеціальні лікувально-профілактичні та терапевтичні послуги. Ці заклади охоплюють дітей дошкільного та шкільного віку, які виділяються під впливом певних факторів (наприклад, сім'ї з множинними проблемами) та психофізичного стану та потребують інтенсивної медичної та терапевтичної допомоги.

Метою цих закладів є не лише зменшення відхилень у поведінці дитини, а й підтримання та покращення атмосфери в сім'ї за допомогою консультування батьків, сімейної терапії та інших методів у групах від 6 до 8 осіб із 2 вчителями. Кваліфікована служба психологів, педагогів-терапевтів, соціальних педагогів та логопедів здійснює медико-педагогічну та лікувальну роботу з дітьми, а також роботу батьківського та шкільного персоналу.

Послуги захисту призначені для дітей, які після «розладу» з родиною залишають рідний дім чи інтернат і звертаються до служби захисту молоді, бо не знають, чи варто повертатися до родини. Більшість служб охорони дають їм лише короткочасне перебування (48 годин), діти можуть залишатися там анонімно, після чого батьків або інтернат інформують про їхнє місцезнаходження.

Існують також інформаційні служби, які пропонують поради та підтримку дітям-втікачам. Останнім часом з'явилися так звані жіночі притулки, які забезпечують соціально-просвітницьку та лікувальну роботу, а також житло дівчат, які зазнали сексуального насильства та насильства у своїх сім'ях з боку батьків та родичів чоловічої статі. Ці організації пропонують короткотермінову допомогу дівчатам чи жінкам та їхнім дітям, захищають їх від подальшого знущання з боку батьків чи чоловіків, пропонують терапевтичні дискусії, поради та вирішення складних ситуацій, які соціальні працівники та педагоги мають змінити. Такі будинки для дівчат і дітей, які зазнали насильства та сексуального насильства, досі існують ізольовано, окремо і лише у великих містах. Окрім такого розміщення, у всіх містах діє сигнал тривоги або виклик екстреної допомоги для тих, хто зазнав насильства, перш за все вони отримують практичну допомогу, підтримку та пораду у судовому розгляді проти чоловіків, які вчинили насильство.[12,с.46]

Центри захисту дітей – це специфічні служби допомоги сім'ям з проблемами насильства (фізичного, психологічного, сексуального). Допомога центрів захисту підсумована під гаслом «Сучасна робота із захисту дітей». Центри працюють командою, що складається з 5-10 співробітників: соціальних працівників, психологів, педагогів, соціологів. Концепція персоналу центру ґрунтується на необхідності знати причини насильства, щоб мати можливість надати ефективну допомогу. Розуміння всієї проблеми насильства вимагає розглядати насильство над дітьми не лише як прояв та відображення їхніх конфліктів у сім'ях, а й як вплив соціальних процесів на стосунки та сім'ю.

Ряд психологічних причин (переживання насильства з боку батьків у дитинстві, недовіра до інших людей, низька самооцінка, конфлікти, зміна ролей) і соціальні причини(соціальна ізоляція сім'ї, складні умови життя, авторитарні традиції у вихованні, формування насильства у зв'язках з громадськістю) насильства над дітьми в сім'ї відоме як «синдром знущання». Комплексну та взаємозалежну допомогу надають різноманітні види допомоги в центрах захисту дітей: консультування по телефону, кризові втручання,

променева терапія сім'ї та дітей, відвідування на дому, батьківські групи, соціальні служби (практична допомога), конференції обслуговуючого персоналу, співпраця з іншими закладами, співпраця з добровільними помічниками, сімейні вечори, сімейні зустрічі з соціальними працівниками, зустрічі та спеціальні зустрічі з колегами з інших організацій на тему насильства, підвищення кваліфікації соціальних працівників на тему «Насильство в сім'ї», широка соціально-просвітницька робота. Державна політика Німеччини практикує тривале утримання дітей у школах-інтернатах та сприяє розвитку прийомних сімей. Пріоритетність форм у Німеччині такі: біологічна сім'я – усиновлення. Усі інші форми визначаються як тимчасові та перехідні. Школи-інтернати та дитячі будинки в Німеччині в основному фінансуються місцевою громадою, хоча є державне фінансування та благодійна підтримка.

Структура шкіл-інтернатів передбачає догляд за дітьми в групах до 15 осіб, у яких працюють 4 вихователі та 1 соціальний працівник. Важливо подолати фактор колективного утримання в німецьких школах-інтернатах. Переважна більшість шкіл-інтернатів пропонують кожній дитині можливість проживання по одному-двох в кімнаті. Усі без винятку діти, у тому числі діти з фізичними вадами, проходять навчання в загальноосвітніх навчальних закладах. Така практика сприяє покращенню соціалізації дитини-сироти. У цій системі функціональне призначення школи-інтернату зводиться до місця проживання. Федеральний уряд намагається розглядати державні органи догляду за дітьми як останній засіб боротьби з дітьми-сиротами.[13,с.77]

У США зростає кількість платних соціальних послуг. Крім соціальних закладів, які обслуговують інвалідів, є платні послуги, які допомагають дітям з навчанням, реабілітацією після насильства та в інших випадках. Водночас служби працюють і з молодими людьми, які схильні до наркоманії, та допомагають у вирішенні сімейних конфліктів. Комерціалізація соціальної роботи не тільки ініційована, але й підтримана урядовими установами США. З метою стимулювання діяльності приватних установ і громадських організацій

федеральний уряд регулярно надає цільові гранти, які реалізуються на державному рівні у вигляді конкретних соціальних програм. Органи влади залишають за собою право ліцензувати приватні соціальні послуги та контролювати відповідність рівня їхніх послуг офіційним вимогам. У Сполучених Штатах запроваджується новий підхід до фінансування програм соціального захисту сім'ї та дітей, екстреної допомоги нужденним, програм сприяння працевлаштуванню населення без кредитів в окремих штатах.

Сьогодні Франція посідає друге місце в Європі за витратами державного бюджету на соціальні потреби населення (1 місце – Швеція). Основними принципами соціальної політики у Франції є свобода, рівність і солідарність. 2003-2004 рр. міністерства стали важливою ланкою в комплексному механізмі державної соціальної політики. Вони почали здійснювати виплати в обсязі мінімального доходу, і відтоді керівники цих відділів повністю відповідають за вирішення соціальних проблем. Вся територія Франції поділена на 100 департаментів. До повноважень відділу входять: соціальна допомога дітям, допомога інвалідам та особам похилого віку, захист сімей з дітьми, боротьба з соціально небезпечними захворюваннями (пташиний грип, алкоголізм тощо), матеріальна допомога безробітним. Громадяни похилого віку, діти-сироти, малозабезпечені отримують підтримку з бюджету відомства. Відділи також працює з громадою.[4,с.81]

До завдань громади входить: виявлення тих, хто потребує, забезпечення життєдіяльності місцевого населення, особливо утримання лікарень. У разі потреби муніципалітет може ініціювати інші форми соціальної допомоги. У кожній громаді є своя делегація (на зразок адміністрації), яка опікується сім'єю, дітьми та людьми похилого віку. Наприклад, шкільне харчування можна оплатити з бюджету громади.

Для України характерним є те, що у вирішенні гострих соціальних проблем українського суспільства, окрім удосконалення державної системи захисту населення, дедалі більшого значення набуває активізація та розвиток

благодійної діяльності різноманітних організацій та установ, спеціалізованих громадських об'єднань та окремих осіб.

Серед багатьох якостей, притаманних різним народам, найпоширенішими є співчуття, емпатія, готовність реагувати на проблеми інших людей і надавати допомогу. Вони характерні і для слов'ян. Слов'яни також хвилювалися за своїх співвітчизників, які потрапили в біду. Київська Русь уклала з греками особливі угоди про порятунок полонених. Вони передбачали взаємні зобов'язання викупити росичів і греків, у якій би країні вони не були, і повернути їх на Батьківщину (договори князів Олега та Ігоря, 911 і 945 рр.).

Вчення Церкви про спасіння душі, людинолюбство, справедливість, милосердя, смирення відповідало слов'янській духовності і сприяло поширенню цього вчення в народі.

У ході детрадиціоналізації та індивідуалізації суспільного життя соціальна робота розглядалася як ресурс, яким можуть користуватися всі верстви населення, а не лише маргіналізовані групи. Це означає, що його прирівняли до медицини, права і більше не пов'язували з контролюючим закладом, чие залучення заплямує його клієнтів.

За радянських часів система соціального забезпечення повністю керувалася бюрократією, а соціальні проблеми людей або не вирішувалися, або ігнорувалися з ідеологічних причин. За відсутності благодійних організацій державна система соціального забезпечення обмежувалася соціальним забезпеченням і пропонувала громадянам мінімум соціальних гарантій. Вона не розглядалася і базувалася на патерналістській моделі (модель соціальної політики, що формується в країнах з директивною економікою, централізованим розподілом соціальних благ і послуг; характеризується «батьківською» турботою держави про своїх громадян, повною націоналізацією соціальної сфери, нерозвинене громадянське суспільство, пасивність суспільного зростання, неконтрольована бюрократія).

З проголошенням незалежності України розпочалося реформування системи соціального забезпечення, створення власної моделі соціального

захисту та розвиток громадянського суспільства. Однак ця робота не отримала належного розвитку, оскільки недостатньо уваги приділено проблемам соціальної сфери, ефективному використанню одного з основних її інструментів – професійної соціальної роботи як засобу реалізації.

На підготовку соціальної роботи як дисципліни вплинула реалізація українсько-британсько-португальського проєкту ТЕМПУС-ТАСІС «Соціальна робота в Україні». Завдяки гранту Європейського Союзу було відкрито першу в Україні школу соціальної роботи – Києво-Могилянську академію, яка нині носить ім'я її засновника та першого директора Володимира Полтавця (1941-1999). Там викладали відомі європейські соціальні працівники Шуламїт Рамон, Стівен Шардоу, Фернанда Родрігес та інші. Підтримка проєкту на державному рівні сприяла інституалізації соціальної роботи як дисципліни [3, с. 59].

На початку ХХІ ст. в Україні створено багаторівневу систему підготовки соціальних працівників. За відсутності національної професійної неурядової організації, яка б опікувалась освітніми стандартами, структура та зміст навчальних програм у різних закладах різнився. Певну координуючу роль у об'єднанні зусиль відіграв українсько-британсько-бельгійський проєкт ТЕМПУС-ТАСІС зі створення мережі навчальних закладів для підготовки соціальних працівників, що було реалізовано на базі **Ужгородського державного університету**. Дитячий християнський фонд доклав великих зусиль у реалізації своїх проєктів у співпраці з різними міжнародними організаціями для підвищення кваліфікації та об'єднання українських педагогів. В останнє десятиліття утвердилося видання україномовної фахової літератури (підручників, посібників, монографій), наукових та науково-популярних журналів. З 1997 р. виходить журнал «Соціальна політика і соціальна робота», пізніше були засновані журнали «Практична психологія та соціальна робота» та «Соціальна робота в Україні: теорія і практика». Міністерство праці та соціальної політики України видає відомчі видання «Україна: аспекти праці», «Охорона праці», «Соціальний захист» [3, с. 61].

Важливим кроком у становленні та розвитку України як правової соціальної держави стало прийняття Конституції України. Основний Закон України визнає людину найвищою соціальною цінністю, а обов'язком держави є утвердження та гарантування її прав і свобод. Зміни в суспільстві змушують шукати нові форми і методи роботи в соціальній сфері, реформувати організаційну структуру державного управління з метою вжиття дієвих заходів для ефективного гарантування та реалізації права на соціальний захист [4, с. 12].

1.2. Методи дослідження соціальної роботи

Кожна наукова галузь суспільного життя має специфічні методи дослідження. Метод – планомірний спосіб пізнання істини; прийом, спосіб дії; шлях до мети [5, с.132]. Систематизований набір кроків, які необхідно зробити для виконання певного завдання для досягнення мети [1, с.70].

Методи дослідження – це система прийомів, які використовуються соціальними працівниками для вирішення проблем; певні межі, в яких соціальні працівники застосовують власні знання та встановлюють критерії ефективності своєї роботи.

Сьогодні існує понад 200 визначень терміну «метод». У зарубіжній літературі виділяють такі групи методів у системі соціальної роботи:

- класичні методи (індивідуальна підтримка, групова робота, робота в громаді);
- новітні методи (індивідуальна терапія, сімейна терапія, групова терапія, супервізія, планування, поради, практична підтримка, організаційний розвиток, менеджмент).

Наприклад, класифікація методів соціальної роботи – С. Тетерського (дослідницький метод інтерв'ю, соціологічне опитування, експертна оцінка, експертний прогноз, біографічний метод, трансформативний метод вуличної

соціальної роботи, кризове втручання, соціально-психологічний тренінг тощо) [1, с. 72].

Якщо взяти за основу характеристику можливостей впливу на стан і поведінку людини чи соціальної групи, то в соціальній роботі виділяємо такі методи: соціально-економічний, організаційно-розпорядчий, психолого-педагогічний. Коротко розглянемо їх сутність.

Група соціально-економічних методів впливає на соціально-економічні потреби та інтереси людей, які потребують допомоги, шляхом натуральної та матеріальної допомоги, пілг, компенсацій, патронажу, побутового обслуговування, морального заохочення тощо.

Основні організаційно-розпорядчі методи – регламентування, нормування, інструктаж, набір кадрів, контроль, перевірка виконання тощо.

Регламентування розробляє і забезпечує виконання обов'язкових наказів, типових положень, посадових інструкцій, штатного розпису тощо.

Нормування встановлює стандарти як орієнтир у роботі соціального працівника (кількість клієнтів, час обслуговування).

Інструктаж – пояснює ситуацію, завдання, труднощі, попереджає, радить, як правило, шляхом консультативної, інформаційно-методичної діяльності щодо його громадянських свобод.

Технологічно-педагогічні – впливають на клієнта через механізм регулювання, його самопочуття та поведінку за допомогою методів переконання, аргументованих рекомендацій, прикладів, шаблонів; соціологічні дослідження, спостереження, інформування, гуманізація умов праці, побуту, розширення на прояв творчих здібностей особи.

Методами в цьому напрямі є: обстеження результатів роботи клієнтів, соціальна терапія (індивідуальна, групова, ерготерапія, самоосвіта, дискусія, психотерапія, сімейна терапія, ігротерапія, соціодрама, психодрама тощо), наративний метод.

Біографічний метод – досліджує наслідки зусиль, реальні зміни життєвих позицій, системи цінностей, вивчає результати замовників: плани,

звіти директорів інституту, щоденники, журнали, інші документи – твори, наочні посібники, фільми, відеоролики, довідкові каталоги, аудіозаписи, доповіді, дискусії тощо. У цьому контексті соціальний працівник повинен усвідомлювати завдання індивідуальної роботи.

Завдання **індивідуальної роботи** – розв’язувати проблеми клієнта, підтримуючи та заохочуючи його до розуміння та подолання власних труднощів. Індивідуальну роботу виконують через:

- ведення справ (соціальна підтримка, ведення справ);
- консультування (соціально-психологічне консультування);
- довгостроковий догляд.

Завдання **групової роботи** – допомогти клієнту шляхом передачі групового досвіду розвинути його фізичні та психічні сили, сформувані соціальну поведінку. До них належать:

- групове консультування;
- групові інтерв'ю;
- соціально-психологічний тренінг;
- лекції, бесіди, дискусії;
- організація групи взаємодопомоги;
- організація групи соціальної дії тощо.

Робота соціального працівника в громаді – це розвиток соціальних зв’язків у місцевій громаді, організація системи взаємопідтримки та співпраці певної групи людей, розробка, реалізація та оцінка різноманітних соціальних програм, орієнтованих на потреби, або інтереси населення. Робота в громаді включає:

- місцеві послуги (вивчення потреб громади та освіта соціальних закладів, розробка волонтерських програм);
- розвиток самоорганізації громади (прості люди самі визначають свої потреби, приймають рішення та разом працюють над їх реалізацією) [1, с.72].

Провідними методами в соціальній роботі можна вважати такі: економічні, правові, політичні, організаційні, ідеологічні, психологічні, педагогічні. Групування методів у соціальній роботі призводить до формування стилю роботи соціального працівника та стилю поведінки колективного суб'єкта соціальної роботи – державної установи та громадського фонду.

У процесі соціальної роботи соціальний працівник використовує низку методів забезпечення ефективності та результативності її здійснення на благо людей [5, с.135].

С. Косянчук та В. Сидоров спробували інтегрувати існуючі класифікації методів соціальної роботи за трьома класифікаційними критеріями:

- ступінь спільноти клієнтів;
- зміст і вид соціальної роботи;
- область застосування.

При цьому характерною особливістю методів індивідуальної соціальної роботи є те, що вони використовуються в ситуації один на один, коли соціальний працівник разом з клієнтом вирішує свої особисті та соціальні проблеми. Типовими індивідуальними проблемами в практиці соціальної роботи є емоційні проблеми, сімейно-особистісні кризи, сімейні конфлікти, проблеми на роботі та у навчальному закладі, втрата роботи тощо. Усі спільні риси – це особливості їх реалізації в специфічних методах зарубіжної та вітчизняної практики соціальної роботи.

Метод розв'язання проблем (розроблений Х. Перлманом) ґрунтується на базовому постулаті психодинамічної концепції, згідно з яким життя людини є обставинами «процесу вирішення проблеми». Завдання соціального працівника – з'ясувати причини девіантної чи дезадаптивної поведінки шляхом створення «історії хвороби клієнта». Метод включає комплексну діагностику «особистості в ситуації» із зацікавленою участю клієнта.

Психосоціальний метод широко використовується, коли клієнт усвідомлює свої індивідуальні та соціальні проблеми, наприклад проблеми зі здоров'ям та власним самопочуттям.

Метод втручання складається з ряду заходів, які полегшують клієнту сприйняття поточних проблем. Визначення статусу проблеми та правильне виконання завдань є ключовими компонентами для успішного вирішення цієї проблеми. Цей метод був запропонований Рідом і Ейнштейном в 1970 році і перевірений в результаті емпіричної практики в соціальних інститутах.

Метод поведінкового підходу зосереджується на особистих ресурсах навколишнього середовища, які можна мобілізувати для заохочення та підтримки поведінкових змін. Модифікація поведінки здійснюється в двох напрямках: оперантна і реагуюча модифікація поведінки.

Метод екологічного підходу пропонує покращення взаємодії людини з навколишнім середовищем на основі позитивного взаємного обміну. «Людина-середовище» розуміється як додаткова система, в якій люди мають середовище, яке вони відповідно проектують.

Метод Ранка до психології полягає в тому, щоб зосередитися на процесі надання допомоги і виявляти набагато менший інтерес до «дитячих» переживань клієнта. Готовність і здатність до змін є домінантами, на яких базується теорія і практика цього підходу.

Кризисно-орієнтований – комбінований метод, що використовує елементи психотерапії, практичної психології та раціональної дискусії в соціальній роботі. Він використовується в кризових ситуаціях, таких як страх, сором, провина, ворожість тощо.

Раціональний метод індивідуальної соціальної роботи був запропонований Г. Вернером як альтернатива психоаналітичним моделям індивідуальної роботи. Він базується на вимогах когнітивної теорії, згідно з якою інтенсивність дії залежить від сили волі особистості. Метою методу є зміна свідомості клієнта, що розуміється як ряд проявів його емоцій, уяви та поведінки. Використовується, коли клієнт звертається за допомогою у вирішенні проблемної ситуації.

Метод терапії реальністю був запропонований В. Глассером. Він ґрунтується на тому, що людину потрібно любити й цінувати, а для цього

потрібна відповідна поведінка. Мета методу – допомогти людям зрозуміти та усвідомити відповідальність за свою поведінку.

У практиці індивідуальної соціальної роботи використовуються інші методи, які стосуються агресивної поведінки, сексуальних проблем, людей з наркотичною залежністю тощо. Такими формами індивідуальної роботи є ігротерапія, секс-терапія, психодрама, техніка «відрази» тощо.

Методи групової соціальної роботи використовуються в практичній соціальній діяльності, функції якої поширюються на різні сфери життя людини – від порядку та освіти до адаптації та виховання.

Відповідно до підходу Г. Кнопки, групова робота – це практичний метод соціальної роботи, який допомагає індивідам розширити свою соціальну функціональність та ефективніше вирішувати окремі, групові проблеми в мікросуспільстві за допомогою цільового групового досвіду. Основні цілі групової соціальної роботи включають: посередницькі обміни між клієнтами; спілкування; самоусвідомлення наявних проблем; реалістична оцінка своїх проблем; прийняття соціальних норм і цінностей. Методи соціальної роботи в мікросоціальному середовищі мають на меті надання професійної підтримки індивідам, групам, які проживають на одній території і мають спільні проблеми. Найважливішими методами професійної соціальної роботи в мікросоціальному середовищі є соціальне планування, мікросоціальне екологічне планування, розвиток територіального самоврядування, соціальні дії в мікросоціальному середовищі, макропрактика.

Мікросоціальне середовище пред'являє специфічні вимоги до професійної компетентності – вміння проводити дослідження на основі соціальних, психологічних, демографічних та статистичних даних; здатність правильно аналізувати та інтерпретувати отриману інформацію, щоб адекватно представляти ситуацію розвитку громади та її проблеми.

Ефективність будь-якого методу соціальної роботи залежить від багатьох факторів, серед яких особистісні та професійні якості соціального працівника, психофізіологічні особливості клієнта, ступінь взаємовідносин між

працівником і клієнтом, рівень складності проблеми, яку необхідно розв'язати тощо. Слід звернути увагу на те, що жоден із методів соціальної роботи не є універсальним. Таким чином, кінцевий результат роботи соціального працівника безпосередньо залежить від чітко визначеної стратегії розв'язання проблеми чи питання та його вміння застосовувати ті чи інші методи роботи.

У соціальній роботі широко використовуються методи, які класифікуються за змістом і видом соціальної роботи.

За допомогою соціально-економічних методів фахівці впливають на матеріальні, національні, сімейні та інші інтереси та потреби клієнтів. Провідну роль відіграє матеріальна мотивація та життєзабезпечення індивідів і соціальних груп, які відчують у цьому потребу. Ці методи використовуються через надання натуральної та матеріальної допомоги, надання послуг, одноразових субсидій та надбавок, патронажу, побутового обслуговування, морального заохочення, штрафів тощо.

Важливу стабілізуючу роль у соціальних відносинах відіграють організаційно-адміністративні методи. Залежно від положення в системі управління, виду і ступеня впливу найважливішими з них є регулювання, регламентація, інструкція. Регулювання є досить жорсткою формою організаційного впливу, що полягає у розробці та реалізації обов'язкових організаційних положень. Це типові положення, штатні розписи, посадові інструкції, накази тощо.

Нормування є більш вільним способом впливу на організацію. Його суть полягає у встановленні стандартів з верхньою та нижньою межею, які служать орієнтиром у роботі соціального працівника. Зокрема, це показники кількості клієнтів, часу їх обслуговування, витрат тощо. На практиці важливо правильно визначити місце розташування, види, обсяги та форми застосування цього методу.

Навчання є найм'якшою формою організаційного впливу. Він містить пояснення ситуації, завдань, можливих труднощів і наслідків незаконних або навмисних дій замовника, попередження про можливі помилки, поради щодо

характеру дій, найбільш доцільних дій у складних ситуаціях тощо. Найчастіше це здійснюється у вигляді консультацій, інформаційно-методичного супроводу клієнта з метою захисту його громадянських прав і свобод.

До організаційно-розпорядчих методів соціальної роботи також відносять підбір і розстановку кадрів, критику і самокритику, заохочення і покарання, контроль і моніторинг діяльності.

У практиці соціальної роботи поширені психолого-педагогічні методи, які, на відміну від перерахованих вище, характеризуються побічними ефектами та впливами на клієнта через механізм соціально-психологічної та виховної регуляції його соціального самопочуття та поведінки. Відомо, що напрям людських дій визначається поряд із їхніми особистими соціально-психологічними явищами: громадською та груповою думкою, настроями, смаками, захопленнями, людьми тощо. Створені як продукт спілкування, вони набувають відносної самостійності і є для людей точкою відліку, прикладом для наслідування, контролем тощо. Це свого роду складний механізм соціальної саморегуляції. Згідно з соціологічними дослідженнями, у 55-60% випадків люди вели себе не так, як їм хотілося б, а поводитися як зазвичай у своїй групі, команді чи організації. Однак це не означає, що індивід повністю залежить від зовнішніх умов.

Механізм педагогічної регуляції духовно-морального стану та поведінки людини чи соціальної групи дає можливість цілеспрямовано впливати на свідомість людини з метою формування усталених поглядів, переконань, моральних принципів і норм, уміння бути правильним за певних соціальних умов діяти та обставин. Свідомість людини є вищим регулятором її поведінки, оскільки будь-який порив до дії спочатку виникає під впливом внутрішнього стану людини або зовнішніх факторів, але завжди співвідноситься з її поглядами, ідеалами, принципами, нормами, установками і відповідним чином санкціонується (підтримується) або відмовляється (забороняється).

Найважливішими психолого-педагогічними методами є переконання. Воно здійснюється в різних формах у соціальній роботі. Зокрема, це пояснення,

порада, рекомендація, позитивний приклад, зразок активного життя. За допомогою переконання досягається осмислене засвоєння наукових знань, достовірної інформації, правових норм, етичних рекомендацій, естетичних норм.

Часто існує розрив між соціальними нормами та груповою обізнаністю, психологією та культурою. Соціальне мікросередовище може нав'язувати людині хибні, шкідливі погляди та моделі поведінки, ізолюючи її (частково або повністю) від соціальних цінностей і норм. Це призводить до девіантної поведінки. Тому соціальному працівнику необхідні певні навички та вміння, щоб впливати не лише на людину, а й на соціально-психологічні явища, що переважають у її соціальному мікросередовищі. Використовувати соціологічні дослідження, спостереження, соціально-психологічну діагностику, навчання, інформацію, гуманізацію умов праці та побуту, прихильність до праці, стимулювання самоосвіти, стимулювання культурного розвитку, творчих здібностей, довіру до позитивного прикладу однолітків, прогресивні традиції, звичаї та інші психолого-виховні методи та засоби. Методи цієї групи – вивчення результатів роботи клієнтів, соціальна терапія (індивідуальна, групова, родова, самоосвітня терапія, дискусії, психотерапія, сімейна, ігрова терапія, соціо-, психодрама тощо), сповідальний метод.

Біографічний метод досліджує наслідки зусиль, реальні зміни життєвих позицій, системи цінностей, досліджує результати діяльності клієнтів: плани та звіти керівників інститутів, щоденники, журнали, інші документи; результати діяльності – роботи, саморобні технічні роботи, наочні посібники, фільми, відеоролики, довідкові каталоги; тематичні покажчики; звукозаписи розмов, доповідей, дискусій тощо.

Соціальна терапія за І. Зайнишевим пропонує людині або групі цілеспрямовану та систематичну допомогу, регулює почуття, імпульси, думки, стосунки. Вона коригує, виправляє поведінку, запобігає несправності, забезпечує нормальний розвиток, самоствердження особистості.

Індивідуальна терапія вирішує проблеми конфіденційного характеру (згвалтування, сімейні конфлікти тощо) з тими, хто не хоче брати участь у груповій терапії.

Групова терапія має на меті допомогти подолати емоційні розлади та соціальний дефіцит під керівництвом соціального працівника або професійного терапевта. Групи по 6-8 осіб займаються 90 хвилин на тиждень. Працюють навчальні групи (набуття знань, висловлювання думки, обговорення проблем); групи спільних заходів, спорт, відвідування театру з подальшими обговореннями тощо; батьківський; тендерні групи – чоловіки та жінки. Психотерапевтичні процедури – це релаксація, пантоміма, рольова гра, презентація біографій, обговорення анонімної історії хвороби, опис снів, фантазій, асоціацій тощо.

Сімейна терапія – це діяльність соціального працівника з членами сім'ї з метою перегляду ролей та обов'язків членів сім'ї та заохочення більш гнучкої поведінки на основі відповідних вербальних і невербальних дій членів групи.

Трудотерапія базується на тонізуючому і активізуючому впливі праці на психофізичну сферу людей, організовує спільну діяльність, полегшує стосунки між людьми, знімає напругу і хворобливі переживання.

Терапія самоосвіти базується на самонавчанні, самооцінці; переоцінка власної особистості, минулого; самоаналіз, прояв індивідуально-психологічних бар'єрів; використання досягнутих результатів у повсякденному житті та діяльності.

Дискусійна терапія передбачає зустріч з членами групи, обговорення очікувань, переживань та групової напруги через різницю між очікуваннями та реальністю. Формування адекватного ставлення до проблеми, що вирішується, активної мотивації до участі в групі, дотримання норм і традицій групи; аналіз динаміки, розвиток та корекція внутрішньогрупових відносин, консолідація послуг; обговорення результатів терапії, підведення підсумків.

Соціодрама – це метод колективної групової терапії. Його сутність полягає в тому, що проблема соціальних груп і міжгрупових конфліктів виникають у спонтанно організованих сценах.

Психодрама використовується в груповій терапії, коли людина виконує різні ролі, представляє себе в стресових ситуаціях соціального характеру або виступає в ролі свого антипода.

Ігрова терапія як форма психотерапії служить для полегшення спілкування. Учасники використовують іграшки, щоб уявити ситуації та конфлікти, які важко або неможливо передати словами.

Сповідальний метод знімає психологічне напруження, труднощі у взаємодії з соціальним середовищем, передбачає спілкування соціального працівника з клієнтом наодинці.

Залежно від кількості залучених людей методи поділяються на індивідуальну та групову соціальну роботу.

Індивідуальна соціальна робота – напрям, система цінностей, вид практики, щоб допомогти індивідам вирішувати психологічні, міжособистісні, соціально-економічні проблеми шляхом особистої взаємодії з ними.

Групова соціальна робота передбачає взаємодію невеликої групи людей зі спільними інтересами та спільними проблемами для досягнення мети.

У соціальній роботі також використовуються методи, характерні лише для цього виду професійної діяльності: метод соціальної діагностики; втручання в критичних випадках; робота з громадою; робота на вулиці.

До методів соціального діагнозу (соціальної діагностики) належать, за І. Зайнишевим:

- збір інформації про інфраструктуру, кількість, склад, динаміку населення;
- вивчення історії заселення та розвитку цієї території, зміна складу населення, їхні професії та традиції тощо;
- інформаційно-цільовий аналіз документів, статей з місцевих і центральної преси, електронні ЗМІ, листи, скарги тощо;

- аналіз соціально-просторового розподілу та динаміки народжуваності і смертності населення.

Метод втручання у критичних випадках вперше був використаний у Сполучених Штатах у 1847 році, коли Церква захищала дитину, яка зазнала домашнього насильства. У країні створені товариства для захисту дітей від жорстокого поводження з дітьми. Метод громадської роботи є засобом узгодження традиційних методів і суспільно-політичним засобом задоволення інтересів, потреб і очікувань громадян. Ці методи з'ясовують природу і види проблеми, аналізують причини, розробляють плани, стратегії, залучають необхідні ресурси, визначають лідерів, регулюють відносини між членами спільноти, щоб полегшити зусилля.

Метод роботи на вулицях – відкритий метод соціальної роботи, який зосереджує увагу на проблемах вулиці та вирішує їх за допомогою профілактичних заходів:

- виявлення молодіжних груп, особливо вуличних, через встановлення випадкових контактів їх зустрічей;
- визнати потреби та проблеми вуличної молоді та адекватна допомога для них – індивідуальна та групова;
- недопущення збільшення кількості груп, сприяння їх зникненню і спрямування цієї діяльності в менш агресивне русло;
- відбір безпритульних підлітків, спроба залучити їх до групи молоді під виховним наглядом соціальних працівників;
- пошук місця для вуличних молодіжних груп та організація проведення екскурсії для прискорення процесу їх соціалізації або реабілітації;
- контакти з наркозалежними, перенаправлення їх відповідальним установам та відповідним спеціалістам;
- залучення молоді до підтримки однолітків, створення дистанційних волонтерських помічників, пошук соціальних педагогів тощо. [81,с.62]

Слід звернути увагу на підхід до класифікації методів соціальної роботи, розроблений Українським державним центром соціальних служб для молоді, та

закладений у концепцію ДЦСМС. Оскільки соціальна робота охоплює різні сфери діяльності, то її методи є сукупністю професійної діяльності та прийомів, спрямованих на досягнення цілей соціальної політики. Наприклад:

- Психологічні методи: діагностика, корекція, психотерапевтичний тренінг, психологічний відбір, психологічна адаптація, аутотренінг, психотерапевтичні методи.
- Педагогічні методи: підвищення обізнаності, методи організаційної діяльності, методи стимулювання, ігрові методи, методи включення, соціальний тренінг, методи розпізнавання та оцінки.
- Соціологічні методи: метод спостереження, соціометричний метод, експеримент, метод експертної оцінки, аналіз документів, агітація, пропаганда, соціальний аналіз, соціальна реклама.

Отже, методи вивчення соціальної роботи слід розглядати і застосовувати комплексно. Методи можуть змінюватися за тими ж принципами, залежно від змін соціальних умов. Зокрема, методи слід розглядати як тісно пов'язані з цілями та завданнями соціального працівника.

Висновки до розділу 1

В міжнародній практиці соціальну роботу найчастіше всього розглядають у трьохрівневому зрізі:

- індивідуальна соціальна робота;
- соціальна робота у групах;
- соціальна робота в громаді.

Проблема організації соціальної роботи на локальному рівні та діяльності відповідних фахівців представлена у численних наукових, методичних, навчальних джерелах зарубіжних і вітчизняних дослідників з історії, соціології, державотворення, соціальної роботи, соціальної педагогіки тощо; підкріплена нормативно-правовими актами, директивними документами державного та локального рівнів.

На основі їх аналізу визначено суттєві підходи до тлумачення основних дослідницьких термінів «громада», «територіальна громада», «об'єднана територіальна громада», «робота в громаді», «соціальна робота в громаді» та «соціальна робота в територіальній громаді». Крім спільного житлового простору, громада повинна мати ще низку спільних інтересів: інфраструктуру, потребу в послугах певної якості та їх задоволення.

Вивчення зарубіжного досвіду, вітчизняних реалій дало можливість встановити, що у сучасних умовах розвитку соціальної роботи в Україні як практичної діяльності виникає необхідність в узагальненні наявного досвіду роботи з особами/сім'ями, які перебувають в СЖО(складні життєві обставини), пошуку і розробці нових, більш ефективних форм і методів надання соціальних послуг тим, хто цього потребує.

Встановлено, що мета соціальної роботи у ТГ орієнтована на:

- регулювання правових та економічних відносин людини з суспільством;
- надання їй допомоги та підтримки у вирішенні проблем, гідному самоствердженні й повноцінному житті;

- подолання соціальної несправедливості, зменшення рівня нанесення шкоди;
- запобігання стражданням, допомогу соціально незахищеним категоріям осіб;
- надання різних соціальних послуг особам/сім'ям, які перебувають у СЖО (складні життєві обставини).

Встановлено, що у сучасній теорії і практиці соціальної роботи не існує єдиного підходу щодо класифікації методів, але кожна країна має свою специфіку що й засвідчує про розмаїття методів і шляхів реалізації соціальної роботи.

РОЗДІЛ II

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

2.1. Функції, особливості розвитку територіальної громади та врахування її специфіки соціальної роботи серед населення.

У професійній соціальній роботі термін громада найчастіше вживається стосовно територіальної громади за інтересами. Нині в Україні в результаті децентралізації влади виникло близько 1000 територіальних громад, тому розуміння терміну «територіальна громада» розширилося.

Територіальна громада – це об'єднання людей, які проживають на одній географічній території. Соціальна робота в територіальній громаді як професійна діяльність знайшла відображення в соціальній політиці України з прийняттям Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015 р.). Стаття 2 цього Закону визначає основні принципи добровільного об'єднання органів місцевого самоврядування, сіл, селищ, міст.

Територіальні громади формуються за такими принципами:

- конституційність і законність;
- добровільність;
- економіка;
- державна підтримка;
- повсюдність місцевого самоврядування;
- прозорість та відкритість;
- відповідальність тощо.

Термін «громада» має давнє коріння в національній історії. За часів Київської Русі його синонімами були верв, мир, село. Православні братства функціонували як своєрідна громада в західних країнах. Але найактивніше в українських писемних джерелах з 15-19 ст. згадується селянська громада з її

звичаєвим правом та особливими традиціями соціальної підтримки бідних і знедолених.

Інтерес до громади як до об'єкта суспільних відносин у 1990-х роках був викликаний розвитком громадянського суспільства в Україні, що знайшло відображення у статті 1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.). Територіальною громадою в ній є жителі, пов'язані постійним проживанням у межах села, селища, міста, які є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільним об'єднанням жителів кількох сіл з єдиним адміністративним центром.

Таким чином, громада є своєрідним соціальним інститутом, заснованим на територіальній спільності та соціально-економічному статусі та функціонує як регулятор суспільного життя.

Водночас більшість є одночасно членами територіальних і не територіальних громад, а громад за інтересами.

У практичній соціальній роботі ці дві поняття розглядаються як синоніми. Однак, поступово в сучасній Україні заявляють про себе громади, які об'єднують людей за спільними інтересами, потребами, проблемами. На таких засадах вибудовується діяльність громади родин, що виховують дитину з інтелектуальною недостатністю; громади людей, які живуть з ВІЛ.

Динамічний процес становлення в Україні етнічних громад – татарської, єврейської, польської, чеської, румунської, молдавської, грецької, громади ромів, а також нових, які з'явилися біля 80-х років ХХ ст. – бурятської, в'єтнамської, китайської, афганської тощо.

Територіальна громада як соціальне явище являє собою конкретне поле соціальної діяльності та відносин, де формуються і реалізуються потреби й можливості особи, де кожна людина безпосередньо залучається у процес життєдіяльності суспільства.

У територіальній громаді, окрім традиційних для сучасних умов соціальних інститутів – церкви, сім'ї, школи, медичного закладу – створюються нові заклади. Йдеться про громадські організації, різноманітні соціальні

служби, центри соціальної реабілітації, де однією з головних ознак громади є територія, а тому виділяємо сільські, міські громади; громаду мікрорайону (великого міста).

Територіальні громади мають формальні та неформальні характеристики. До формальних характеристик належать:

- інформація щодо розташування на її території органів місцевої влади, школи, релігійні організації, засоби масової інформації;
- демографічні показники (склад населення, рід занять, стан здоров'я);
- адміністративні межі.

Неформальні характеристики спільноти включають інформацію про існуючі соціальні групи (релігійні, політичні, расові, класові, культурні, субкультурні тощо).

Плануючи роботу в місцевій громаді, соціальний працівник повинен розуміти її структуру. Центральними фігурами організації є власники, керівники та працівники. У громаді є мешканці певної місцевості або ті, хто входить до певної громади.

Кожна громада володіє певними ресурсами – фінансовими, людськими, природними та ін. Ресурси громади бувають обмеженими і не відновлювальними, тому не всі члени громади мають однаковий доступ до них.

Ресурси, діяльність громади утворюють соціальний капітал. Основними елементами розбудови соціального капіталу є розуміння розвитку громади, довіра до її членів, упевненість, компетентність, конструктивні оцінки діяльності тощо. Ключовим компонентом у колективному прагненні досягти успіхів з того, що завдяки спільним діям вони розв'яжуть свої та чийсь проблеми. З цією метою соціальні працівники повинні вміло залучати людей до прийняття колективних рішень, розвивати шляхом просвітницької роботи в них навички впевненості в собі та в тому, що громада знайде можливість допомогти людям у розв'язанні їх соціальних проблем.

Однак прорадянські стереотипи в людей ще досі залишилися, які породжують невпевненість, недовіру, тому нові ідеї довіри до місцевого

самоврядування у територіальних громадах бажано відроджувати. Це можуть і покликані зробити молоді люди, які виділяються інноваційністю, зацікавленістю до нових форм співпраці, формуванням інтересу до малого та середнього бізнесу, патріотичними ідеями – зробити ліпшим життя для людей та реалізувати європейські стандарти життя в територіальних громадах [5].

У суспільно-історичній практиці українського народу громада розглядається як спільнота – об'єднання з метою соціальної та духовно-культурної взаємодії. Основою утворення та функціонування соціальних спільнот слугують різноманітні фактори, потреби, цілі, інтереси, культурно-традиційні складові і менталітет. Саме поняття спільнота містить у собі спільний характер форм та цілей у життєдіяльності людей, що засвідчує про сумісність. До перерахованого вище важливо виділити ще найважливіші складові – це спільність території, соціальний стан, соціальні інститути: сім'я, церква, школа, специфічна організація традицій дозвілля, що склались історично.

Офіційно поняття «територіальна громада» є основною темою місцевого самоврядування в Україні. Відповідно до Конституції України лише первинні органи місцевого самоврядування – жителі адміністративно-територіальних одиниць, тобто поселень або населених пунктів (сел, кількох сіл, селищ, міст) мають право вирішувати питання місцевого значення.

Загалом територіальній громаді властиві такі особливості:

- спільна територія та інтереси громади;
- ситуація взаємин та необмеженість видом діяльності через самоідентифікацію громадянина життям територіальної громади.

Соціальна робота у територіальній громаді має багато напрямків у практиці соціальних служб та соціального працівника. Вона залежить від багатьох чинників. Клієнтами її є одна людина, група, мешканці територіальних громад або члени громади за інтересами.

Соціальний працівник відповідає як за стан організації процесів соціальної підтримки, так і за реалізацію соціальної роботи у громаді, куди входить багато напрямків:

- налагодження та підтримка контактів з індивідами, групами, організаціями;
- сприяння розвитку соціальної роботи у громаді, оцінювання її ресурсів на потреби клієнтам та групам;
- розробка планів щодо завдань і пріоритетів розвитку соціальної роботи;
- осмислення та надання професійної підтримки щодо запобігання та вирішення різного типу конфліктів (особистісних, міжособистісних, групових);
- здійснює співробітництво та веде переговори з окремими агенціями та професіоналами (медиками, психологами, представниками поліції, духовенства, бізнесменами тощо);
- здійснює професійне втручання щодо розроблення та реалізації соціальної політики, налагодження контактів із місцевими органами влади щодо реалізації соціальної допомоги тим громадянам, хто її потребує;
- реалізує консультування людей громади, що потребує соціальної та психологічної підтримки;
- приймає участь в управлінській діяльності ресурсами, в тому числі кадровими та фінансовими;
- сприймає та здійснює координацію послуг за місцем проживання клієнтів;
- проводить активну фахову просвітницьку роботу серед населення територіальної громади щодо соціального захисту людини;
- підтримує та сприяє розвитку місцевих ініціатив громадян щодо соціального захисту нужденних.

Методи та форми роботи в громаді включають загальну та спеціалізовану діяльність (надання місцевих послуг, дослідження проблем громади, підготовка експертних висновків, подання заявок на отримання грантів для громадян,

взаємодія із ЗМІ, переговори, конференції, страйки, громадські слухання, громадянські акції непокори, представництво інтересів громади, здійснення дій через законодавчі та виконавчі форми діяльності особи – соціального працівника).

Тож, з огляду на ініціативу соціального працівника та громадян виокремлюють, директивні та не директивні форми соціальної роботи у громаді. Тут соціальний працівник у громаді виступає не менш активним помічником у реалізації рішень щодо соціальної підтримки нужденним.

Залежно від ситуації у конкретній громаді соціальні працівники можуть обирати свою тактику, як співпрацю, проведення певних заходів, тактику зорієнтовану на консенсус, змагання тощо. Щодо запланованих дій на прогрес у громаді найчастіше досягають позитивних результатів завдяки різноманітним заходам на серйозному аналізі динаміки процесів у громаді й суспільстві.

Територіальна громада є динамічним утворенням, що розвивається за певних умов, зокрема активної, творчої взаємодії її громадян, соціальних зв'язків і сприятливих умов для суспільно-політичного розвитку.[1,с.25]

Тому соціальним працівникам потрібно докласти зусиль до фахової просвітницької роботи на кшталт усвідомлення як керівником, так і громадянами важливості серйозного ставлення до соціальних проблем, зокрема соціальної підтримки та допомоги нужденним щодо ефективності соціального захисту людини.

Ефективному розвитку соціальної роботи у територіальній громаді сприяють упровадження Українським фондом соціальної політики України ініціативи щодо з'ясування проблем громадян (особливо вразливих груп), заохочення, підтримки їх діяльності, спрямованої на розв'язання власних проблем.

Соціальна робота в територіальній громаді, підтримка нужденним багато в чому залежить від згуртованості людей, уміння соціальних працівників, керівників працювати з людьми з метою усвідомлення ними потреби у колективних діях на користь своєї громади та пошанування людей.

Важливо усвідомити громадянам територіальної громади позицію про їх залучення до прийняття рішень. Залучення громадян – процес, який забезпечує безпосередню участь громадян у виробленні і прийнятті суспільно значущих рішень, що позначаються на їхньому житті, соціально-політичному самопочутті.

Залучення громадян відбувається на різних рівнях і різними шляхами:

- надання інформації громадянам про дії, програми, послуги;
- діалог з громадою щодо спільного планування заходів, забезпечення участі громадян у самоврядуванні, розроблення проектів, заходів;
- партнерство з громадою щодо самоврядування;
- консультаційні послуги експертів;
- організація референдумів тощо.

Однак досвід соціальної роботи в територіальних громадах в Україні поки що незначний, тому активізацію населення до життєдіяльності та становлення соціального захисту людини у територіальних громадах треба розвивати та збагачувати, вивчаючи такий досвід розвинутих країн світу, особливо країн ЄС, куди Україна визначила свій курс.

На сучасному етапі у територіальних громадах види соціальної роботи, які формуються, носять поки що такий характер, але це не значить, що форми та методи роботи не будуть поглиблюватись, збагачуватись світовим досвідом. Навпаки, світ відкритих суспільств, прагнення і робота українських урядовців, народу України щодо вступу в ЄС і НАТО є важливим чинником для позитивних змін соціального захисту людей у територіальних громадах та у суспільстві взагалі.

2.2. Види, напрямки соціальної роботи в територіальній громаді

Система цих фондів важлива, динамічна. Тобто це процес об'єктивного пізнання справи з повагою і любов'ю до людей, до всіх живих істот, бо Бог є любов. Цей ціннісний підхід необхідно реалізувати в процесі соціальної роботи. Соціальна робота здійснюється за такими видами.

Видам соціальної роботи – це методи, шляхи, механізми, напрями соціальної роботи, визначення їх змісту залежить від цілей та мети соціальних послуг.

Соціальне обслуговування– це соціальна робота з метою впровадження системи заходів, що задовольняють різноманітні потреби гармонійного та всебічного розвитку дітей, молоді та сімей. Це охоплює ряд таких напрямів:

- надання соціальних послуг по догляду за тими, хто потребує допомоги, особливо дітьми, допомагає в отриманні медичної допомоги;
- надання тимчасового проживання дітям, які з тих чи інших причин опинилися на вулиці, тинялися та жебракують;
- організація денного перебування дітей, які перебувають у складних життєвих умовах, ситуаціях, інвалідів, людей похилого віку, для надання як соціальних, медичних, так і психологічних послуг;
- здійснення консультаційних послуг із соціально-економічного та медико-соціального, психолого-педагогічного та правового супроводу в житті тих, хто цього потребує;
- надання матеріальної допомоги у вигляді продуктів харчування, грошей, засобів особистої гігієни, ліків тощо.

З точки зору соціального захисту, соціальний працівник потребує особливої уваги для оволодіння навичками соціального супроводу.

Соціальний супровід – соціальна робота, яка спрямована на організацію системи заходів щодо підтримки умов життя соціально незахищених верств населення та покращення їх життєвого статусу. Соціальний супровід соціальними працівниками здійснюється різними способами:

- проведення соціально-психологічного обстеження та діагностики з метою виявлення проблем і криз осіб з інвалідністю, людей похилого віку та дітей, молоді, сімей;
- створення індивідуальних карток підтримки з визначенням основних етапів;
- запровадження комплексу медико-соціальних, психолого-освітніх, соціально-економічних інформаційних послуг для дітей, підлітків та сімей;
- проводити посередницьку роботу для вирішення проблем клієнта;
- постійний контакт із замовником, систематичне та комплексне надання послуг.[15, с.46]

Соціальна профілактика – це соціальна робота, яка спрямована на організацію та реалізацію системи заходів щодо попередження аморальної поведінки, виявлення та запобігання негативних наслідків. Для цього необхідно практикувати різні заходи підтримки та форми впливу:

- інформування різних категорій дітей, підлітків та сімей про негативні явища, їх наслідки та відповідальність за протиправну діяльність;
- проведення соціально-просвітницької роботи з дітьми та молоддю за місцем проживання для запобігання негативним явищам (діяльність консультаційних пунктів, студентських кімнат, гуртків тощо);
- здійснення соціально-виховної індивідуальної та групової роботи з дітьми та молоддю груп ризику, девіантної поведінки, психологічної корекції;
- психолого-педагогічна робота з розвитку молодої людини та особистості дитини;
- проведення профілактичних заходів, курсів, спортивних змагань, театральних заходів з метою навчання та пропаганди здорового способу життя [5, с.149]

Соціальна реабілітація – це застосування системи заходів щодо відновлення морального, психічного та фізичного стану дітей, підлітків, сімей, їх соціальних функцій, їх індивідуальної або колективної поведінки відповідно

до загальновизнаних соціальних норм і правил. Для цього важливо виконати різні дії, а саме:

- виправлення відхилень у поведінці клієнта шляхом індивідуального підходу;
- виконання психотерапевтичної роботи з відновлення фізичного та психічного стану клієнта;
- надання індивідуальних та групових консультацій для різних груп людей, особливо дітей та молоді, з метою їх адаптації до нових умов життя;
- підтримка у професійному визначенні молоді.

Феномен **«реабілітація»** означає – відновлення здібностей, можливостей, очищення від негативу; вона має багато змістовного наповнення, розуміння і вживається в таких сферах діяльності людини, як політична реабілітація, юридична, розумова, спортивна, розумова тощо.

Для того щоб зрозуміти, які види соціальної роботи використовують в територіальній громаді, треба розібратись в методах індивідуальної роботи, в самовихованні особистості та його вікові особливості у процесі самозахисту.

У перші десятиліття соціальної роботи домінували методи індивідуальної соціальної роботи. В осевої групи методів соціальної роботи індивідуально в процесі взаємин – «соціальний працівник – клієнт».

У науковій і практичній літературі існує багато різноманітних визначень окремих методів проблем соціальної роботи. У США, наприклад, вони визначаються як «використання всіх можливостей, які допомагають людині адаптуватися до певних соціальних умов життя та допомагають їй розвивати свою життєву програму». (Бриленд Д.История и эволюция социальной работы. В з т.Т. 1 Пер.с.англ. – М.,1993-390с.).[76,с.27]

У Росії ці методи розглядаються як методи, які використовуються «соціальними працівниками для допомоги людині у вирішенні психологічних, міжособистісних, економічних і соціальних проблем шляхом особистої взаємодії з соціальним працівником». (Социальная педагогика: вопросы теории и практики. Методические материалы. – М.,1994 – 99с.)

У Німеччині їх розуміють як «методи вирішення проблеми, щоб підтримати та спонукати клієнта зрозуміти проблему та впоратися зі своєю життєвою ситуацією». (Нойфельд И. Методы социальной работы/ Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. В 2 т. Т.1 – М. – Тула, 1993.-138с.).

До найбільш часто використовуваних методів індивідуальної соціальної роботи належать: індивідуальні бесіди та консультації, інтерв'ю, моделювання проблемних ситуацій, тренінгові вправи, завдання, консультування, кризові втручання, вимоги, заохочення тощо.

Індивідуальна соціальна робота – це метод, який має на меті допомогти індивідам і сім'ям у вирішенні психологічних, міжособистісних, соціальних, економічних тощо проблем через особисту взаємодію соціального працівника з клієнтом. Цей метод дає змогу врахувати особливості особистісного характеру людини (фізичний, духовний, рівень освіти, інтереси, потреби, життєвий досвід тощо).

Індивідуальний метод соціальної роботи з людьми, що потребують допомоги, – одна із найпоширеніших форм діяльності соціального працівника. Індивідуальна соціальна робота, наприклад у громаді, базується на результатах систематичного вивчення клієнтів у процесі спостереження, аналізу їхнього життєдіяльності, соціальної активності, працездатності, запитів та інтересів.

У практичній роботі соціального працівника соціальна робота індивідуального характеру складається з трьох основних напрямків:

- оцінка реальної ситуації;
- визначення, чого хоче досягнути клієнт;
- конкретні дії для досягнення результатів.[8, с.38]

На першому етапі роботи соціального працівника з клієнтом він допомагає клієнту визначити характер своєї проблеми і зрозуміти її суть. **Другий етап** пов'язаний з усвідомленням мети та завдань, яких потенційно хоче досягнути клієнт. **На третьому етапі** – це діяльність щодо досягнення

поставленої мети. Щоб виконати ці завдання, соціальний працівник повинен володіти знаннями, навичками та цінностями соціального напрямку.

У практиці соціальної роботи в Україні поширеними для задоволення потреб клієнта є такі рольові характеристики соціального працівника:

- «професіонал» – професійно надає соціальні послуги, базується на цінностях соціальної роботи, володіє спеціальними знаннями;
- «особлива людина», якій притаманні чуйність, терпіння, людяність, співчуття, доброта, людяність, альтруїзм, здатність відчувати те, що потрібно клієнту, доброта тощо;
- «служитель» – готовий допомогти у разі потреби, завжди готовий до взаємодії, здатний працювати з будь-ким, хто звертається за допомогою, навіть якщо це викликає негативні емоції у соціального працівника.

Узагалі, теорія «соціальних ролей» дає змогу соціальним працівникам всебічно вивчити статус, особливості взаємин з різноманітними соціальними інститутами, людьми тощо.

Самовиховання відіграє важливу роль не тільки у соціальному становленні особистості, але й у готовності до подолання соціальних проблем самостійно. У нашому контексті соціальний працівник повинен бути готовим надавати людям знання щодо самовиховання.[12,с.45]

Самовиховання – свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення у себе позитивних рис, віри в себе з метою самореалізації та подолання негативних рис і станів. Цьому типу діяльності кожному людину повинні навчати в сім'ї, інколи у суспільстві, в тому числі: у період навчання у школі, у закладах вищої освіти та просвітницькою роботою у суспільстві тощо. Важливими аспектами самовиховання є логічне мислення, вміння аналізувати свої вчинки, вибирати такі дії, що сприятимуть самовимогливості в особистості на позитив, стійкість, інтерес до подолання проблем заради успіху власного «Я».[84,с.85]

Тому важливо у суспільстві, територіальних громадах проводити серед нужденних, узагалі серед школярів, молоді, громадян фахову просвітницьку роботу із проблем самовиховання. Соціальні працівники, вчителі, фахівці

різних професійних напрямків, звертаючи увагу на самовиховання, повинні враховувати такі прийоми роботи особистості над собою, наголошуючи на їх безперервності віковій та часовій. До таких прийомів відносять:

- самопереконавання – суть якого полягає у пропонуванні самому собі думки про те, щоб обрати правильний шлях розв'язання проблеми, або звернутись за консультацією до фахівців, якщо людина не знає прийомів;
- самонавіювання – уміння, прагнення за необхідності подолати в собі зневіру, страх перед труднощами, вміння попросити допомоги у професіонала відповідного характеру фахової консультації;
- самопідбадьорювання – не розгублюватися у складних ситуаціях, а сказати собі «я можу»;
- самозаохочення – уміння зарядити в проблемних ситуаціях себе на кшталт перспективи;
- самопримус – у проблемній ситуації та з лінощами треба працювати наполегливо та кожний день;
- самоаналіз – учитися давати оцінку своїм діям, можливостям, готовності розв'язувати проблеми по житті самостійно;
- самозобов'язання – ставити перед собою завдання на предмет розв'язання своїх проблем самостійно та на набуття престижу у певному напрямку тощо.[19,с.65]

Отже, самовиховання у системі розв'язання проблем самореалізації та самопомоги клієнтам у складних ситуаціях – важливий чинник у процесі індивідуальної роботи соціального працівника з клієнтом. Самовиховання – це тип власної просвітницько-профілактичної роботи при складних ситуаціях, щоб чесно боротися і бути відповідальним за самореалізацію у суспільстві.

Групова соціальна робота як самостійний метод соціальної роботи почала розвиватися в 1930-х роках. У соціальній роботі під групою розуміють об'єднання людей зі схожими проблемами. Одним із перших наукових досліджень з групової роботи є робота Г. Лебона «Натовп» та ідеї Чарльза Кулі, який першим ввів поняття «первинна група».

Група – це відносно стійка група людей, об'єднана спільними інтересами, нормами, цінностями, системою взаємин, взаємодій, участю у життєдіяльності.

Найважливішим результатом групової роботи є перетворення внутрішнього світу її учасників у вигляді позитивних характеристик з метою соціальної діяльності. Основою цих перетворень є переосмислення життєвих цінностей (аксікреація). Важливо, що соціальний працівник не повинен повністю ідентифікувати себе з групою в цьому процесі. Його професійний обов'язок – контролювати ситуацію, щоб не допустити деструктивної поведінки.[20,с.70]

За розміром розрізняють: мікрогрупи (діади,тріади); малі групи (до 20 осіб), великі групи, які працюють, використовуючи анонімне спілкування. За складом виокремлюють: гомогенні (однорідні); гетерогенні (різномірні); групи за часом дій: довготривалі, короткотривалі. За можливістю поповнення – відкриті, закриті групи.

За територіальними засадами розрізняють групи:

- психоаналітичні, зорієнтовані на особистість;
- групи психодрами;
- групи трансактного аналізу;
- раціональні дії;
- терапії поведінки;
- гештальтгрупи тощо

Згідно з документами Комітету з практичної роботи Національної асоціації соціальних працівників США, групова робота проводиться:

- з виправною метою, якщо справа стосується одного або кількох членів;
- запобігати соціальній дисфункції;
- забезпечити нормальний розвиток кожного члена групи;
- перевірка особи;
- навчати та виховувати громадянську позицію;
- досягти мети [23, с.126].

Під час набору групи важливо враховувати такі критерії якості, як:

- компетентність та професіоналізм у проблемній сфері;
- інтерес до завдання;
- оптимальний склад і розмір групи;
- гармонійний розподіл ролей.

При роботі в групах виникають фактори, що перешкоджають ефективності роботи. На це має звернути увагу соціальний працівник. Ці фактори включають:

- незначущість завдання, для якого створена група;
- досить суворі умови його існування;
- поганий керівник;
- неефективні методи групової роботи;
- склад групи, непридатний для виконання завдання;
- велика група;
- нечасті та короткі зустрічі членів групи;
- надія на легкий і швидкий успіх;
- безпідставні сподівання лише на соціального працівника та

пасивність членів групи тощо.

Нині український народ – це державотворчий етнос, титульна нація, легітимний правитель своєї землі, який зобов'язаний зберегти і примножити всі передові управлінські традиції, спираючись на фахові управлінські надбання, духовні цінності, морально-правові норми й ефективно ведення господарства й відповідного рівня управлінської культури в усіх сферах життєдіяльності суспільства, стрижневою основою якої виступають сучасні підходи до управління, де у центрі уваги знаходиться особистість, якій належить створити умови для самореалізації та умови відповідно до життя людини й соціального захисту, якщо вона його потребує.

Новою стратегією демократизації системи державного управління у територіальних громадах є налагодження взаємодії з громадськістю на основі

декларування відкритості, прозорості, повної інформованості, правдивості та законності діяльності влади.[75,с.119]

Основними формами взаємодії керівництва територіальних громад з громадськими структурами, які широко використовуються у сучасному демократичному світі є управлінськими структурами:

- сприяння та підтримка громадянського суспільства;
- взаємодія державного керівництва територіальних громад та громадянського суспільства;
- право на отримання інформації з метою забезпечення повної інформованості;
- врахування громадської думки у процесах творення державної політики та політики щодо діяльності, управлінської культури у територіальних громадах;
- залучення громадськості до участі в розробці та реалізації управлінських рішень у громаді;
- контроль громадськості за діями органів державної влади та керівних органів територіальних громад (громадські ради, громадські слухання, погоджувальні комітети та комісії).[45,с.32]

Соціальну роботу здійснюють конкретні соціальні служби, агенції, які мають напрацювання, певну систему управління, що спирається на загально управлінські підходи. Однак управління соціальною роботою має свою специфіку, завдання й етичні норми, яких треба дотримуватись задля гармонії, можливостей для кожної людини жити та самореалізуватися.

Є ще специфічний вид соціальної роботи – волонтерство.

Волонтер – доброволець, фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову і вмотивовану діяльність, що має суспільно корисний характер.[17, с. 36]

Сьогодні волонтерську програму необхідно розглядати не як додаток до звичайної роботи організації, а як інтегруючий фактор у виконанні гуманної місії. Волонтер за власним бажанням допомагає людям, що потребують

допомоги, тим самим будувати демократичну соціальну державу. Ефективна волонтерська програма дає допуск до всіх аспектів життя суспільства, до його поліпшення щодо самопочуття людини в ньому.

Існує багато потенційних обґрунтувань самого факту залучення волонтерів, а саме:

- реалізація програми надання допомоги тим, хто її потребує;
- надання постійному персоналу в соціальній сфері нових ресурсів досвіду, що стане професійною цінністю організації в її діяльності;
- упровадження індивідуального підходу в роботі з клієнтом;
- налагодження зв'язків з іншими групами, що беруть участь у волонтерській діяльності;
- допомога у залученні коштів;
- підвищення рентабельності у службі доставки;
- упровадження швидкої реакції на зміну потреб у суспільстві чи в кризових ситуаціях;
- усі аспекти волонтерської діяльності повинні контролюватись;

Діяльність волонтерів за різними напрямками у системі соціальної роботи потребує знань з соціальної роботи (психології, соціології, педагогіки, юриспруденції, медицини). Цьому сприятиме школа волонтерів, яка повинна передбачати різні форми, методи підготовки та навчання (круглі столи, мозковий штурм, колоквиуми, семінари-практикуми, тренінги, конференції, збори, вогники, прес-конференції, тощо).

Серед найбільш впливових чинників, щоб позитивно зорієнтувати волонтерів на діяльність в організації, можна назвати такі:

- отримання знань з соціальних проблем суспільства;
- цікаве проведення часу, займаючись волонтерством виходити у «світ», спілкуватися з різними людьми;[25,с.154]
- заводити нові знайомства;
- отримувати нові завдання і соціальний досвід;
- почувати себе корисним для суспільства;

- установлювати ділові контакти;
- бути частиною престижної групи;
- прилучатися до нового способу життя;
- отримувати соціально-впливовий статус тощо.

Таким чином, відповідно до Загальної декларації волонтерів (прийнятої 14 вересня 1990 р. на 11-му конгресі Міжнародної асоціації волонтерів), волонтерство розглядається як інструмент соціального, культурного, економічного та екологічного розвитку. У декларації наголошується, що волонтерство – це добровільний вибір, що відображає особисті погляди та позиції людей, активну участь громадян у житті суспільства, що виявляється у суспільній діяльності найактивніших представників різних груп.

2.3. Сучасна освітянсько-прагматична модель соціальної роботи у територіальній громаді в кризовий період

Найпростішою і найдоступнішою є структура моделі кризового втручання «АВС» К. Кейнела, який виділив всього три етапи: налагодження стосунків; діагностика проблеми і планування дій, спрямованих на вирішення проблеми (Kanel, K., 2014; Payne, M., 2015) [693-694].

У науковій літературі виділяють два підходи до втручання в кризу: кризове консультування й оперативне втручання.

Кризове консультування – це оперативна дія соціального працівника по відношенню до клієнта за умови порушення чи відсутності у нього життєвого балансу через кризові події .[27,с.105]

Як правило, кризове консультування застосовують для:

- з'ясування причин кризового стану особистості, її проблем і відчуттів;
- налагодження спілкування;
- демонстрації турботи, емпатії;

- підвищення самооцінки та соціальної підтримки.

Ефективними техніками, які доцільно використовувати соціальному працівникові під час кризового консультування, є: методика вербалізації емоційних станів; програвання або обмін ролями; інструкція (порада); методика опосередкованого спілкування; сімейне обговорення; техніка формування навичок і вмінь (Лукашевич, М., 2003, 41-58, 66-74) [30,с.75].

У випадках, коли клієнт не може самотійно впоратися зі своїми проблемами, інтенсивну терапію (опікунства) здійснюють соціальні працівники. Інтенсивний догляд – це стратегія втручання, яка перекладає відповідальність за стан клієнта на опікуна, організовує заходи для вирішення його проблем, виводить клієнта зі стресового середовища, знімає напругу та стрес, налагоджує партнерські стосунки, демонструє турботу та увагу (Уроки зменшення шкоди: навчальний посібник, 2017) [78,с.28].

Інтенсивний догляд застосовують по відношенню до жінок, які постраждали від сімейного насилля, осіб із інвалідністю, осіб похилого віку. Як правило, соціальний працівник у громаді не надає послугу інтенсивного догляду особисто; він організовує її надання через співпрацю із відповідними соціальними службами районного чи обласного рівня або з соціальними службами, які займаються цією проблематикою (Наказ МСПУ., 2016) [698].

Фахівець із соціальної роботи в ОТГ забезпечує надання послуг із соціального супроводу осіб/сімей, які потрапили в СЖО (Наказ МСПУ., 2016) [45,с.85]. Ідея тривалого супроводу клієнта соціальним працівником лежить в основі моделі психосоціальної терапії, яка надула значного поширення останніми роками в Європейських країнах. Базовими підходами психосоціальної терапії є індивідуальний та емпатичний. Основне завдання соціального працівника – диференціювати проблеми клієнта, посилити сильні сторони клієнта та розвинути у нього механізми, за допомогою яких він зможе самотійно вирішувати свої проблеми. Далі соціальний працівник застосовує метод введення випадку і працює безпосередньо із клієнтом, надаючи психосоціальну допомогу (допомагає розібратися із емоціями, думками) та

модифікує, змінює середовище в якому перебуває клієнт) (Woods, M., & Hollis, F., 1990) [70,с.68].

Ефективними техніками психосоціальної терапії як моделі соціальної роботи прийнято вважати: психодраму, рольові ігри та спонтанність (Теорія і практика соціальної роботи, 1995, 45-62) [35,с.90].

Модель **сімейної терапії** (model for family therapy) використовується соціальним працівником у роботі із сім'ями на рівні ОТГ з метою нормалізації сімейних відносин, налагодження або зміну сімейної взаємодії, відновлення психологічного здоров'я членів сім'ї (Уроки зменшення шкоди: навчальний посібник, 2017) [49,с.95]. Ця модель є достатньо новою у соціальній роботі і вимагає від соціальних працівників спеціальних навиків для її застосування. Модель сімейної терапії заснована на ідеї, що всі проблеми, які виникають у людей у процесі взаємодії, пов'язані з їх минулим досвідом, сприйняттям цих проблем. Тому не потрібно змінювати особистість, а зосередитися на переосмисленні самої проблеми (Браун, Дж., 2001; Pattison, E., Defrancisco, D., Wood, P., Frazier, H., & Crowder, J., 1975, 1246-1251)[22,с.65].

До основних етапів моделі сімейної терапії належать:

- планування (визначення проблем клієнтів і порядку роботи із ними);
- оцінювання (укладання угод, аналіз проблеми);
- втручання (інтервенція);
- підведення підсумків, завершення співпраці (Уроки зменшення шкоди: навчальний посібник, 2017) [79,с.34].

Супровід прийомної сім'ї (це тимчасова форма влаштування дитини в сім'ю, в якій не може перевищувати трьох місяців. За наявності обставин, що обґрунтовують необхідність і корисність перебування дитини в прийомній сім'ї, період дитини може продовжено, але не довше, ніж на шість місяців) та спеціаліст із соціальної роботи сімейного будинку-інтернату в ОТГ (Наказ МСПУ., 2016 р.), включає процес соціалізації осіб чи груп у нових умовах життя, а також впровадження виховний вплив, виховання та корекція їх

соціальних якостей відповідно до загально визнаних суспільних цінностей відбувається в рамках соціально-педагогічної моделі [47,с.84]. Процес соціалізації людини в ОТГ здійснюється через систему соціальних інститутів: сім'я, школа, заклади позашкільної освіти тощо [40,с.83] .

Модель, орієнтована на **пошук рішення** (Solution-focused)– терапевтична модель соціальної роботи, що підкреслює важливість пошуку рішень, а не фокусування на проблемах [55,с.65]. Ця модель очікуваного рішення базується на ідеї, що ніхто окрім самих клієнтів не є експертами у своїй проблемі, тільки вони можуть визначити причини її виникнення, дати їй оцінку; кожен індивід, група, сім'я, громада має свої сильні сторони – потрібно їх визначити і використати для вирішення [14,с.20]. Тому завдання соціального працівника полягає у тому, що спільно із клієнтом, на основі вивчення різних точок зору, глибокого аналізу конкретної ситуації, виробити рішення – спроектувати бажане майбутнє, а потім спільно розробити детальний план дій із мікроцілями, реалізація якого призведе до очікуваного рішення[10,с.94].

Водночас у процесі роботи із клієнтом фахівець із соціальної роботи в громаді апелює й акцентує увагу на сильних сторонах клієнта, підкреслюючи їх стійкість; наголошує на ресурсах, якими володіють клієнти і які можуть бути використані у процесі досягнення цілей, і, прийняття цілеспрямованих позитивних змін [57,с.98]. Модель, орієнтована на пошук рішення передбачає консультування клієнта, в ході якого формулюються цілі, що виникають із бажань клієнта і є важливими для нього та проектуються рішення, які базуються на очікуваннях. Цілі формулюються із врахуванням того, як бачить клієнт ситуацію зараз і як у майбутньому; що він робить зараз для досягнення цілей; наскільки цілі відповідають очікуваним результатам і враховують побажання клієнта; які позитивні зміни очікують клієнта у майбутньому; що йому варто зробити для досягнення поставленої мети. Цілі узгоджуються із клієнтом, мають бути реалістичними, досяжними та вимірюваними [54,с.33].

До основних етапів реалізації моделі, орієнтованої на пошук рішення відносять:

- опис та ідентифікація проблеми, виокремлення труднощів, побоювань (із точки зору клієнта);
- постановка добре сформульованих цілей – побудова дерева цілей;
- вивчення історії життя клієнта (періодів, коли проблема ще не виникла або була не значною);
- надання зворотного зв'язку у кінці сесій (акцент на тому, що клієнт робить добре, що йому вдається);
- оцінка прогресу клієнта (використання шкали оцінювання) [80,с.69].

Результати наукових досліджень І. Берга та Д. Джона довели ефективність застосування моделі, орієнтована на пошук рішення у сфері клінічної соціальної роботи у роботі із депресіями, суїцидальними думками, розладами сну і харчування, конфліктами між дітьми та дорослими, насильством у сім'ях та проблемами з самооцінкою із різними цільовими групами, у тому числі школярами, студентами – майбутніми соціальними працівниками, молоддю, дітьми з соціальними фобіями тощо. Науковці і практики із соціальної роботи наголошують, якщо стратегія моделі не працює варто переосмислити цілі клієнта.

Наративна модель (Narrative) – висловуючи припущення, що базуються на реальних прикладах із життя клієнта, соціальний працівник допомагає йому розібратися з власними проблемами і «дійти» до істини. Об'єктом дослідження, аналізу з боку соціального працівника стає автобіографія, факти з минулого клієнта [723]

Когнітивно-поведінкова модель (Cognitive-Behavioral) – соціальний працівник у роботі із клієнтом, через аналіз почуттів, думок і поведінки останнього, намагається виділити само руйнівні й ірраціональні патерни, які можуть призвести або призвели до виникнення проблем. Кожна громада являє собою систему, яка складається із сукупності елементів, об'єднаних в межах території та спільною ідеєю. Для формування спроможної та ефективної ОТГ із

розвиненою системою соціальних послуг важливо налагодити тісну взаємодію і комунікацію між окремими структурними підрозділами із соціального захисту населення та службами району, як із суб'єктами надання соціальних послуг. Тому модель розгалуженої соціальної мережі (Social network) і комунікативна модель (є наступними за важливістю в практиці соціальної роботи).[44,с.82]

Модель **розгалуженої соціальної мережі** також має прикладний характер і базується на ідеї налагодження стійких, тісних і постійних відносин і зв'язків між людьми в межах ОТГ. Стійку соціальну мережу можуть становити колеги по роботі, родичі, друзі. Такі мережі виникають спонтанно, вони не можуть бути штучно створеними. Проте вони активно можуть використовуватися соціальними працівниками з метою впливу на поведінку індивіда задля вирішення його проблем.

Комунікативна модель є не тільки практичним відображенням системних теорій, а базовою для теорії конфліктів, але й сполучною моделлю між різними теоріями соціальної роботи. Вона має комплексно-інтегративний характер і передбачає використання різних психологічних, соціальних, соціальнопсихологічних досліджень у налагодженні взаємодії між соціальним працівником і клієнтом (міжособистісний комунікативний процес) та між соціальним працівником та групами (груповий комунікативний процес) [66,с.15]. При цьому, до уваги беруться зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на процес взаємодії; інтерпретація клієнтом і соціальним працівником суті ситуації, що виникла; вхідну та вихідну інформацію; засоби комунікації в кожному конкретному випадку; характер спілкування тощо.

Комунікативну модель фахівцям із соціальної роботи в ОТГ доцільно застосовувати для:

- виявлення першопричин виникнення соціальної проблеми;
- збору інформації про клієнта та його оточення;
- обміну даними; попередження та вирішення конфліктів;
- постановки завдань;
- цілеспрямованого впливу на клієнта.

При цьому, соціальний працівник має володіти ефективними методиками ведення комунікації та комунікативного впливу; знаннями про соціокультурне середовище клієнта, притаманні йому правила і норми поведінки, стиль життя. До ефективних методик комунікативної моделі соціальної роботи відносять навчання клієнта самовираженню та значеннєвому сприйняттю, що сприяє входженню клієнта в різні соціальні групи, засвоєнню їхніх норм і правил поведінки, звичаїв і традицій, характеру взаємодії із іншими членами групи.

Основними етапами комунікативної моделі соціальної роботи, на думку Е. Холостової, є:

- отримання інформації від клієнта і завоювання довіри;
- оцінка отриманої інформації від клієнта та її перевірка;
- передача інформації клієнту;
- фільтрація інформації, які отримує клієнт про його проблему із інших джерел [82,с.59].

Модель «**представництва інтересів**» дає змогу представляти інтереси мешканців громади в органах місцевого самоврядування, законодавчому та виконавчому рівнях з метою захисту прав і свобод усіх груп, категорій клієнтів, які проживають на території громади.

Модель «**популяризації навчання**» базується на ідеї, що всі жителі громади мають бажання брати участь у житті, розвитку громади, вирішувати особисті та соціальні проблеми, але невизначеність не може цього зробити через їхнє незнання.

Означена модель має на меті дати можливість мешканцям громади самостійно приймати рішення про свою участь у житті громади. Для цього всі члени громади мають отримати відповідні знання, розвивати навички та вміння, змінювати свідомість людей.

Модель «**розвиток соціальних мереж**» передбачає створення можливостей для розвитку ринку соціальних послуг через залучення державних та недержавних соціальних установ та окремих осіб. Це може покращити доступність, адресність та якість соціальних послуг. Американська

«Енциклопедія соціальної роботи» пропонує вісім практично-орієнтованих моделей соціальної роботи в громаді:

- організація сусідів і громадськості (Neighbourhood and Community Organizing);
- організація функціональних громад (Organizing Functional Communities);
- соціальний й економічний розвиток громад (Community Social and Economic Development);
- соціального планування (Social Planning);
- політичних і соціальних дій (Political and Social Actions);
- розвиток програм і зв'язків у громаді (Program Development and Community Liasons);
- створення коаліцій (Coalitions) та соціальних рухів (Social Movements)⁶⁸³ (Mizrahi, T., & Davis, L. (Eds.), 2008).

Проте при виборі однієї із зазначених вище моделей соціальної роботи в ОТГ варто проаналізувати наявність мережі зв'язків в громаді, партнерських стосунків, існування асоціацій, організацій, тощо. Крім того, при плануванні роботи в ОТГ соціальному працівнику варто врахувати власний досвід із застосування конкретної моделі, проблеми, які можуть виникнути, сферу/сфери професійної діяльності та категорії клієнтів. [41,с.29]

Висновки до розділу 2

Становленню соціальної роботи в громаді сприяє реформа децентралізації, що має місце в Україні і передбачає внесення змін в адміністративно-територіальний устрій країни (визначення нової територіальної основи організації влади) та передачу повноважень і ресурсів з державного рівня на місцевий. Конкретні шляхи, бачення і розуміння практики соціальної роботи фахівцями відображаються в практичних перспективах. Висвітлено основні підходи до визначення поняття «модель», класифікації

моделей соціальної роботи у громаді, запропонованій у зарубіжній теорії і практиці. Схарактеризовано різноманітні підходи до класифікації моделей соціальної роботи (класифікація Д. Ротмана, К. Попла тощо). Розкрито особливості застосування міждисциплінарних, конкретних практико-орієнтованих та комплексних (модель вирішення проблем, модель зосереджена на завданні, модель кризового втручання, модель сімейної терапії, та модель психосоціальної терапії, модель, орієнтована на пошук рішення, соціально-педагогічна, наративна та когнітивно-поведінкова модель) моделей соціальної роботи в територіальній громаді.

Ці моделі дають основне уявлення про організацію громади, але сам процес не є статичним. Він ґрунтується на потребах людей та конкретній ситуації, з якою вони мають справу. Вибираючи модель, соціальний працівник повинен ретельно проаналізувати те, що відбувається в суспільстві. Наприклад, якщо в громаді мало або зовсім немає асоціацій, а відданість і зв'язки недостатньо розвинені, мабуть, краще вдатися до моделі, запропонованої Чавісом. З іншого боку, модель Росса більше підходить для ситуації, де також не так багато організацій, але де важливі соціальні зв'язки та залучення. Якщо немає зв'язків між багатьма асоціаціями в громаді, доцільніше зосередитися на моделі Алінського. Якщо асоціацій з міцними зв'язками багато, то варто вдатися до моделі соціальних мереж.

Організація громади за інтересами полягає в тому, щоб переконатися, що значна кількість людей погоджується з причинами проблеми та погоджується на певні кроки для вирішення проблеми. Виявлення проблеми потребує тактичних переговорів з потенційними громадськими активістами. Коли буде досягнуто спільних інтерпретацій, тоді можна говорити про побудову спільноти. В результаті з таких спільних інтерпретацій виходять спільні цінності, які в свою чергу можуть призвести до формування спільної культури. Цей процес стає особливо очевидним, коли громада за інтересами переростає в соціальний рух.

У сучасному світі «віртуальна громада» набуває популярності завдяки однойменній книзі Г. Рейнхольда, яка доводить самотність спільнот, утворених комп'ютерним спілкуванням, інших типів спільнот. На думку автора, віртуальна спільнота – це «соціальне утворення, яке виникає в Інтернеті, коли достатня кількість людей тривалий час бере участь у публічних обговореннях і висловлює достатню кількість людських емоцій, створюючи таким чином мережу особистих стосунків у кіберпросторі». У західній літературі цей термін використовується в різних випадках: зі спеціальними інтерактивними ігровими програмами, такими як російська «Республіка» і чати, з користувачами груп новин і учасниками розсилок, і зі звичайними користувачами певного інтерактивного веб-сайту тощо. Необхідно розрізняти віртуальні спільноти, в яких люди ніколи не бачать один одного особисто, і спільноти звичайних інтересів, які активно використовують Інтернет-технології для підтримки контактів між своїми учасниками.

ВИСНОВКИ

Мета життя в тому, щоб своєю працею, совістю, людинолюбством перетворювати кожний день у маленьку вічність через добрі вчинки людей для всього живого на землі.

Упродовж свого життя ми повинні вчитися розпізнавати, що іде від нас, а що від Бога. Це дилема життя для кожного, яка базується на тому, щоб нести добро людям.

Щасливе нинішнє і майбутнє України, Батьківщини доброзичливого, працьовитого, багатонаціонального українського суспільства неможливе без докорінних суспільних перетворень, які найперше повинні бути спрямовані на економічне зростання, становлення миру на сході України, повернення Криму та утвердити соціальний захист населення у суспільстві на рівні потреб європейських стандартів життя.

Бідність українського народу та проблемність сучасного суспільства викликані тим, що до влади прийшла частина людей, які мають низький рівень професійності та відповідальності перед українським народом, що й привело до корупції та відтоку молоді й людей середнього віку працювати в інші країни, де вони можуть себе реалізувати у праці та науці, тим самим бути соціально-захищеними. Ті ж, хто залишився в Україні, хочуть працювати для змін, але вони, переважно, слабо соціально-захищені. Саме тому запотребованою життям є проблема соціального захисту людини та появи науки про соціальний захист.

Сьогодні українське суспільство трансформується з традиційного ладу з елементами авторитаризму до соціально зорієнтованого суспільства з прозорою демократією у процесі децентралізації та створення територіальних громад. Іде заміна певних ціннісних систем з орієнтацією на європейську шкалу цінностей, на моральне оздоровлення суспільства від негативу, зростає значення демократії, правових засад, духовності, моралі, етики спілкування у процесі взаємодії між людьми на рівні честі, правди, підтримки один одного.

Розвиток територіальної громади розглядають у контексті соціальних практик громадянського суспільства і розуміють як ініціативи, що втілюються місцевими громадами задля забезпечення довготривалого та стійкого покращення їх соціально-економічного, екологічного, фінансового, психологічного станів. Соціальна робота в територіальній громаді є різносторонньою і цікавою. Соціальні працівники розглядають її здебільшого як процес допомоги у самовдосконаленні громад. Робота в громаді – це процес розвитку як колективного, так і індивідуального досвіду, що відбувається у територіальних громадах та громадах за інтересами. При цьому головною метою такого процесу вбачають у роботі з тими громадами, які перебувають у невідповідному становищі, задля колективного з'ясування ними своїх потреб та прав, визначення та досягнення цілей демократичним шляхом, поважаючи потреби та права інших.

В цьому дослідженні було піднято багато важливих тем, які стосуються соціальної роботи в територіальній громаді. Було розглянуто сутність, специфіку територіальної громади. Отож для того щоб територіальна громада добре функціонувала потрібно:

- необхідна інфраструктура;
- достатні фінансові ресурси та джерела їх утворення;
- кваліфіковані людські ресурси;
- певний обсяг повноважень у представницькому органі місцевого самоврядування, обраного громадою;
- активно налаштована частина територіальної громади, які беруть участь у вирішенні низки питань.

Слід підкреслити, що для добровільного об'єднання територіальних громад держава створила всі необхідні умови (ухвалила нормативні акти, здійснює методичну підтримку та фінансове стимулювання). Також об'єднані територіальні громади мають чимало прав, інструментів демократії та способів впливу на органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Усі вони є нормативно врегульованими на законодавчому рівні.

Головна ознака територіальної громади, яка розвивається – це згуртованість її мешканців. Мета мешканців громади цілеспрямовано рухатись у напрямі створення об'єднаної згуртованої громади, яка візьме за себе відповідальність за перетворення її у спроможну громаду сталого розвитку.

Перш за все, слід підкреслити, що найпоширенішими інструментами участі громадськості в асоціації є загальні збори, громадські слухання, заходи тощо. Форми та методи участі громадян не обмежені нормативно-правовими актами. Окрім формально звичайних методів, існує багато інших методів, які охоплюють усі рівні участі громадськості. Громадські ради є дуже корисними та перспективними в нинішньому контексті соціального плюралізму та соціальної активності. Налагодження діалогу між владою та громадою, громадська активність у громаді, наявність висококваліфікованих фахівців та небайдужих людей, які усвідомлюють свою роль та місце у соціальному діалозі з владою, дають привід для дискусії щодо умов діяльності громадських рад у більшості міст України. Проте говорити про ефективність ГР у конкретній громаді можна лише тоді, коли сама ГР була створена з певною важливою для громади метою.

Важливою проблемою, з якою сьогодні стикаються громади, є наявність значної кількості соціальних проблем, які накопичилися в суспільстві, і вирішення яких покладено на місцеву владу, але з ряду причин не можуть бути вирішеними, а саме: відсутність відповідних бюджетних ресурсів, необхідність людських ресурсів, серйозність проблеми, наявність різних факторів, які спричинили цю проблему, які органи місцевого самоврядування не можуть мінімізувати тощо. Це складна ситуація. Щоб мінімізувати значну кількість соціальних проблем, органам місцевого самоврядування необхідно знайти нові інструменти та нові ресурси.

Участь громадськості ґрунтується на інформації. З одного боку, громадянин має бути поінформованим. З іншого боку, вільний доступ до відкритої інформації про процеси прийняття та реалізації рішень та їх

реалізацію є однією з найважливіших передумов для забезпечення прозорості та підзвітності органів влади різних рівнів.

І на соціального працівника сьогодні покладається багато надій, очікуються зміни і розвиток. За допомогою використання широкого спектру методів соціальної роботи, соціальні працівники реалізують свої ідеї і роблять світ краще.

В магістерській здійснено аналіз моделей соціальної роботи в територіальній громаді, знайдено різні методи соціальної роботи і проаналізовано роль соціального працівника в цьому.

Для того щоб правильно проводити соціальну роботу потрібно мати якісну підготовку і знання.

Висвітлено напрямки в соціальній роботі територіальної громади і визначено мету, завдання соціальної роботи у територіальній громаді. З'ясовано, що їх реалізація неможлива без застосування дієвих методів соціальної роботи, які розуміють як свідомий спосіб досягнення запланованого результату, що передбачає чітку послідовність дій на основі зрозумілого, контрольованого плану в різних видах діяльності.

Встановлено, що «територіальна громада» є простором для творення якісно нового гармонійного й ефективного соціуму як рушійної сили, ядра активності держави і суспільства, самореалізації усіх її членів, збереження здоров'я, психологічного комфорту, покращення життєдіяльності та життєвої реалізації. З'ясовано, що поняття «територіальна громада» в Україні закріплене законодавчо як добровільне об'єднання жителів села, кількох сіл, селищ, міст навколо єдиного адміністративного центру, самостійна адміністративно-територіальна одиниця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адлер А. Наука жить/ А.Адлер[пер с.англ.]. – К.:Рута, 2004.- 360 с.
2. Балахтар В.В. Педагогіка і психологія у соціальній роботі: навч. – метод.посіб. для студ.вищ.навч.закладів/ В.В.Балахтар. – К.: Талком, 2017.- 444с.
3. Балахтар В.В. Психологія особистості фахівця з соціальної роботи: монографія/ В.В.Балахтар. – Київ: Талком, 2018. – 384 с.
4. Батанов О.В. Територіальна громада-основа місцевого самоврядування в Україні: монографія. – К.:2001. – 260с.
5. Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді: навч.посібник. – К: Центр навчальної літератури, 2005.- 176 с.
6. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: монографія/ Н.П. Борецька. – Донецьк: Янтра, 2001. – 352 с.
7. Браун А. Супервізор у соціальній роботі: Супервізія догляду в громаді; денних та стаціонарних установах/А.Браун, А.Брун. – К: Пульсари, 2003. – 239 с.
8. Варій М.Й. Психологія особистості: навч.пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
9. Вступ до соціальної роботи: навч.посібник для студ.вищ.навч./ за ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миговича. – К.: Академвидав, 2005. – 304с.
10. Гнибіденко І.Ф. Соціальна безпека: теорія та практика : монографія/ [І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О.Ф.Новікова, В.М. Новіков, Б.Й.Пасхавер] Київський національний економічний ун-т ім.Вадима Гетьмана/ І.Ф.Гнибіденко(ред.). – К.:КНЕУ, 2006. – 291с.
11. Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Терміно-понятійний словник/ М.Ф. Головатий, М.Б. Панасюк. - К.: МАУП, 2005. – 500 с.

12. Гошовська В.А. Соціальна реальність у контексті розбудови демократичного суспільства: навч.посіб/ В.А.Гошовська. – К.: НАДУ, 2008. – 275 с.
13. Громади України: на шляху відродження. – К.: Ай-Бі, 2002.-279 с.
14. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери/ за заг.ред.проф. І.Д.Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.
15. Закон України “Про соціальні послуги” від 19.06.2003р. – <http://kiev.ua>
16. Закон України від 21.05.97 р. “Про місцеве самоврядування в Україні”/ Нормативно-правове забезпечення діяльності соціальних служб для молоді. Частина I. – К.: ДЦСММ, 2003. – С.198-250.
17. Залевський Г.В. Супервизия: практика в поєсках теорії/ Г.В.Залевський/Сибирский психологический журнал. – 2008.- N 30. – С.7-13.
18. Запобігання торгівлі людьми: навч.-метод. посібник. – Київ-Харків, 2001. – 176с.
19. Змановская Е.В. Девиантология [Текст]: учеб.пособие [для студ.высш.учеб.заведений]/ Е.В.Змановская. – М.: Академия, 2003. – 288с.
20. Знаюк С.С. Психология мотивації: навч.посібник/ С.С.Знаюк. – К: Либідь, 2002.-180с.
21. Ильин Е.П. Психология помощи. Альтруизм, эгоизм, эмпатия/ Е.П.Ильин. – СПб: Питер, 2013. – 510с.
22. Іванчук М.Г. Інтегроване навчання: сутність та виховний потенціал. (Виховання особистості молодого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання). – Чернівці: Рута, 2004. – 360с.
23. Інноваційні моделі соціальних послуг: проект Українського фонду соціальних інвестицій/ За редакцією Н.В.Кабаченко. – К.: ЗАТ «ВІТПОЛ», 2006. – 320с.
24. Іщенко О.М. Структурно-функціональний зміст соціального капіталу/О.М. Іщенко// Наукові праці МАУП. – 2015. – вип.44(1). – С.32-38.

25. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. – К.: УДЦССМ, 2001. – 220с.
26. Карамушка Л.М. Самоактуалізація менеджерів у професійно-управлінській діяльності(на матеріалі діяльності комерційних організацій): монографія/ Л.М.Карамушка, М.Г. Ткалич. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – 262с.
27. Карпенко О.Г. Вступ до спеціальності «Соціальна робота»: навч.-метод.посібник. – К.: Слово, 2011. – 248с.
28. Кизименко Л.Д. Словник-довідник соціального працівника (для студентів та соціальних працівників): міні-глосарій/ Л.Д. Кизименко, Л.М. Бедна. – Л.: ДЦМОУ, 2000. – 67с.
29. Кокун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія/ О.М. Кокун. – К.: ДП «Інформ.-аналіт.агентство», 2012.-200с.
30. Кононова Т.Б.История социальной работы: учебник для бакалавров: [гриф УМО]/ Т.Б. Кононова, Рос.гос.соц.ун-т.-М.: Фофайт, 2014. – 356 с.
31. Кончюнас Р. Основы психологического консультирования / Римас Кончюнас. – М.: Академический проект, 1999. – 240с.
32. Кравченко М.В. Система соціального захисту населення як об'єкт державної політики: методологія та практика: моногр./ М.В. Кравченко. – К.: Інформаційно-аналіт. Агентство, 2012.- 451 с.
33. Кремень В. Філософія освіти 21століття / В. Кремень/ Уряд. кур'єр. – 2003. - № 23.- 6 лют. – С..7-8.
34. Кривокань Н.І. Супервізія як чинник соціальної роботи// Н.І. Кривокань// Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Психологія. – 2016. – Вип.61. – С.64-68.
35. Кривокань Н.І. Концепція соціально-психологічного забезпечення розвитку соціальних послуг в Україні/ Н.І. Кривокань // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. – 2003. – №1. – С. 90-98

36. Леонтьев А.Н. Деятельность, Сознание, Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат., 1975. – 304 с.
37. Лєскова Л.Ф. Феномен креативності в професійній діяльності менеджера соціальної роботи / Л.Ф. Лєскова // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2016. – С.76-78.
38. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу / Е.М. Лібанова. – К.: КНЕУ; 2008.-330с.
39. Лібанова Е.М. Модернізація економіки в контексті соціальних викликів/ Е.М. Лібанова// Демографія та соціальна економіка. – 2011. № 1. – С.24-38
40. Лукашевич М.П. Соціальна робота (теорія і практика) : підручник/ М.П. Лукашевич, В.Т. Семигіна. – К.: Каравела, 2009. – 368с.
41. Манчуленко Л.В. Методика соціальної роботи в сучасних умовах: навч. посіб./ Лілія Манчуленко. – Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2012-240с.
42. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы/ А. Маслоу. – М.: Смысл, 1999. – 425 с.
43. Медведева Г.П. Этика социальной работы: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений/ Г.П. Медведева. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 208с.
44. Мельник С. Куються кадри. Зайві? / С. Мельник // Уряд. кур'єр. – 2009. -№ 40. – 29 лют.- С.18-19.
45. Методи та технології роботи соціального педагога / Авторів-укладачі : С.П. Архипова, Г.Я. Моліборода, О.В. Тютюнник : навч. Посібник. – К.: Слово, 2011. – 496 с.
46. Механізми забезпечення соціальної безпеки на рівні територіальної громади: теорія і практика: монографія/ [В.Г. Бульби, А.В. Мельяков, С.О. Горбунова-Рубан]; за ред. В.Г. Бульби, А.В. Мельякова. – Х.: Магістр, 2009. – 417 с.
47. Міжнародна організація праці [Електронний ресурс]// режим доступу: <http://www/ifo.org.ua>.

48. Місцеве самоврядування у громаді: практ.посіб.для депутатів місц.рад та активістів громад / За ред. А.Ткачука. – К.: ІКЦ ЛЕСТА, 2004. – 304 с.
49. Москаленко В.В, Психологія соціального впливу: навч.посібник / В.В. Москаленко. – К.: Центр учбової літератури.2008. – 688 с.
50. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія/ В.В. Москаленко. – К.: Фенікс, 2013.-540с.
51. Найдьонова Л.А. Соціально-психологічний феномен створення територіальних спільнот// Праткична психологія та соціальна робота. – 2004. - № 6. – С. 19-22.
52. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: - У 2 кн. – Кн.1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.: Либідь, 2004. – 576с.
53. Пальчевський С.С, Соціальна педагогіка: навч. посібник/ С.С,Пальчевський. – К.: Кондор, 2005. – 560с.
54. Педагогіка сімейного виховання: навч.-метод, комплекс/ Уклад. Я.С. Мудрий. – Чернівці: Чернівецький нац.. ун-т, 2017.-144с.
55. Пенішкевич Д.І., Тимчук Л.І. Соціальна педагогіка: Модульна технологія навчального курсу / Д.І. Пенішкевич, Л.І. Тимчук. – Чернівці: Чернівец.нац.ун-т.2010.- 496с.
56. Петроє О.М. Соціальний діалог у державному управління: Європейський досвід та українські реалії: монографія/ О.М. Петроє.-К.: НАДУ, 2012.-304с.
57. Пірен М.І. Деонтологія конфліктів і управління: навч.- практ.посібник/ М.І. Пірен. – К.:НАДУ, 2001.-330с.
58. Пірен М.І. Етнопсихологія: підручник/ М.І. Пірен.- К.: Університет «Україна», 2011. – 527 с.

59. Познание человека человеком (возрастной, гендерный, этнический и профессиональные аспекты) / под.ред. А.А. Бодалева, Н.В. Василевской. – СПб: Речь, 2005. – 334 с.
60. Практикум по арт-терапии/ под ред. А.И. Копытина. – СПб: Питер, 2000. – 448с.
61. Про правила етичної поведінки: Закон України від 17 жовтня 2012 року № 4722-7. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4rada.gov.ua/laws/show/4722-17>.
62. Психология асоциально-криминальных групп подростков и молодежи. – Москва-Воронеж, 2002.-416с.
63. Психологія життєтворення особистості в сучасному світі: монографія/ Ю.Гундертайло, В.Климчук, О.Кляпець та ін.; за ред. Т.Житаренко: Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2016.-320с.
64. Психологія соціальної роботи: підруч. [для студ.вищ.навч.закл.]/ [Ю.М. Швалба]; Київ.нац.університет ім.Т.Шевченка.-К.: Київ.ун-т, 2010.-271с.
65. Рубинштейн Л.И. Человек и мир/ Л.И. Рубинштейн. – М.: Наука, 1997.-190с.
66. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки: [монографія] / М.В. Савчин. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008.- 280с.
67. Семигіна Т.В. Робота в громаді: практика й політика/ Т.В.Семигіна.- К.: МК Академія, 2004.-180с.
68. Семигіна Т.В. Соціальна робота(теорія і практика): навч.посібник/ М.Л. Лукашевич, Т.В. Семигіна. – К.: ІПК ДСЗУ, 2007.-341с.
69. Семигіна Т.В. Чому соціальна робота набуває зеленого кольору?// Т.В. Семигіна// Вісник АПСВТ. – 2018. - №2. – С.11-27.
70. Сенека Л.А. Моральні листи до Луцілія/ Л.А.Сенека; пер.з латини А.Содомора. – Львів: Априорі, 2011. – 324с.

71. Сердюк Л.З. Особистісні мотивації учіння майбутніх фахівців: системно-енергетичний підхід: монографія/Л.З.Сердюк.- К.: Університет «Україна», 2012.-323 с.
72. Сіленко А.Соціальна держава: теорія перемін/ А.Сіленко. – Одеса: УДАЗ, 2003.-136с.
73. Сорокін П.А. Человек. Цивилизация. Общество: пер.с англ./ ред.А.Ю. Согомов. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
74. Соціальна політика, соціальна робота й охорона здоров'я європейського рівня якості послуг? / За заг.ред. Т.Семигіної. – К.: Сфера, 2007.- 252с.
75. Соціальна робота в Україні: теорія і практика: посібник для підвищення кваліфікації працівників соціальних послуг- 4-та частина/ за ред. А.Я.Ходочук.- К.: ДЦССМ, 2003.-272с.
76. Соціальна робота у сфері зайнятості населення: конспект лекцій/ уклад. Я.С.Мудрий- Чернівці: Чернівець.нац.ун-т, 2018.- 176с.
77. Соціальний захист населення України: монографія/ авт.. кол.: [І.Ф.Гнибіденко, М.В.Кравченко, О.М.Коваль, О.Ф. Новікова та ін.; за ред.В.М. Вакуленка, М.Корлатого]. – К.: НАДУ, 2009. – 184 с.
78. Соціальні послуги: як побудувати українську модель на європейських підходах/ Проект ТАСІС «Посилення регіональних соціальних служб». К., 2006.- 225с.
79. Теорії і методи соціальної роботи: підручник для студ. вищ. навч.закл./ за ред.Т.В. Семигіної, І.І. Миговича. – К.: Академвидав, 2005. – 328с.
80. Технологии социальной работы/ Под.общ.ред. Е.И.Холостовой. – М.: ИНФА, 2001. – 399с.
81. Технології волонтерської роботи в сучасних умовах/ за ред.проф. А.Й. Капської. – К., 2001.-140с.
82. Холостова Е.И. Социальная работа: учеб. Пособие/ Е.И. Холостова.- 3-еизд. – М.: Изд.-торг.корпорация Дашков, 2006.-668с.

83. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи: навч.посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 464с.
84. Ярская-Смирнова Е. Профессиональная этика социальной работы: учебник/ Е.Ярская-Смирнова. – М.: Ключ-с, 1998.-96с.

Анкета експертного опитування з просвітницької роботи щодо соціальної роботи в територіальних громадах

1. Чи готові ви включитись в активну громадсько-просвітницьку роботу в територіальній громаді?

- так;
- ні.

Якщо «так», ставте +, якщо «ні», то –

2. Чи вникаєте Ви у становлення організаційно-виробничої діяльності Вашої територіальної громади?

- Так;
- Ні.

Якщо «так». Ставте «+», якщо «ні», то «ні»

3. Чи були у вас думки про те, щоб запропонувати позитивну ідею для більшої згуртованості з метою ефективної співпраці громадян територіальної громади між собою з іншими територіальними громадами інших країн?

- Так;
- Ні.

Якщо «так», ставте «+», якщо «ні», то «-».

4. Чи задумувалися Ви над тим, щоб підняти дух єдності та згуртованості як чинника ефективної роботи у вашій територіальній громаді?

- так;
- ні.

Якщо «так», ставте «+», якщо «ні», то «-».

5. Знайомі ви з планом розвитку територіальної громади, з метою схвалення та запропонування власних ідей, які могли б посприяти її ефективності в процесі реалізації?

- так;
- ні.

Якщо «так», ставте «+», якщо «ні», то «-».

6. Чи чули Ви про ідеї «партнерства з приватними і неурядовими секторами», які могли б сприяти ефективності розвитку територіальних громад?

-так;

-ні.

Якщо «так», ставте «+», якщо «ні», то «-».

7. Чи обговорювалось у Вашій територіальній громаді питання ефективності власне внутрішніх факторів розвитку? Чи визначено ту якісну складову, яка могла б дати добрий результат?

-так;

-ні.

Якщо «так», ставте «+», якщо «ні», то «-».

8. Чи відомо вам з просвітницької роботи, що бюджетна децентралізація дає можливість кожній територіальній громаді отримати значні додаткові ресурси для швидкого та якісного розвитку?

-так;

-ні;

Якщо «так», ставте «+», якщо «ні», то «-».

9. Чи інформують членів ОТГ працівники організаційних служб територіальних громад про ефективність залучення коштів ДФРР (Державного фонду регіонального розвитку)?

-так;

-ні

10. Ви ознайомлені з планом «стратегічного планування розвитку територіальної громади» (через ЗМІ, просвітницьку роботу)?

-так;

-ні.

Якщо «так», ставте «+», якщо «ні», то «-».

11. Чи задумувалися Ви над питанням про те, що кожен громадянин ОТГ, по мірі своєї можливості, повинен у різних формах долучитися до роботи з метою успішного розвитку територіальної громади?

-так;

-ні.

Якщо «так», ставте «+», якщо «ні», то «-».

12. Чи готові ви боротися проти корупції, аморальних вчинків у межах організаційних структур ОТГ?

-так;

-ні.

Якщо «так», ставте «+», якщо «ні», то «-».

13. На вашу думку чи сприятимуть ефективному утворенню організаційно-дієвої ситуації у ОТГ такі організації та інституції?

1. партійних осередків _____ так; ні.

2. громадських об'єднань _____ так; ні.

3. просвітницька робота церков _____ так; ні.

4. просвітницька робота освітніх та медичних працівників _____ так; ні

5. молодіжні об'єднання _____ так; ні

Якщо «так», ставте «+», якщо «ні», то «-».

14. Чи сповнює вас дух патріотизму та інтерес працювати щодо України як самостійної держави на європейський вибір?

-так;

-ні.

Якщо «так», ставте «+», якщо «ні», то «-».

15. Що потрібно зробити, на Вашу думку, щоб територіальна громада стала відправною ланкою на ліпше життя громадян, єдність держави, виховання у кожного громадянина відповідальності за участь з метою змін і побудову сильної держави – України?

а _____ ;

б _____ ;

в _____ .

Ваш вік _____

Стать _____

Сімейний стан _____

Національність _____

Освіта _____

Додаток Б

Методологічна основа дослідження ґрунтується як на історикофілософському підході до проблеми формування духовно-моральних цінностей особистості, так і на принципах психологічної науки, її теоретичних основах, що були визначені такими відомими психологами як Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, А. Маслоу, О. М. Леонтьєв, К. Роджерс, С. Л. Рубінштейн та інші.

Серед складових світогляду чільне місце займають цінності, нероздільною основою яких виступають духовність і моральність.

«Духовність, її засади пов'язані з сенсом, призначенням людини, її ціннісними орієнтирами, цілями. Це те, що вище матеріального, біологічного, тілесного, і є тією властивістю особистості, яка виражає здатність людини усвідомлювати своє «я» і місію свого існування, а також порівнювати їх з моральними законами життя і діяти відповідно до них. Духовні почуття надають людині присутність внутрішньої і зовнішньої свободи, особистої гідності, відповідальної суб'єктивної позиції»

«Моральність і її принципи виступають як здатність людини діяти, думати і відчувати відповідно до своїх духовних зачатків; це способи і прийоми передачі зовні свого внутрішнього духовного світу. Якщо духовність — це те, чим і заради чого ми живемо і діємо, то моральність — це те, як ми живемо і діємо. Змістовність задає духовність, правила і способи дій — моральність»

Духовність і моральність існують в нероздільному єднанні, що надає можливість формувати цілісну і гармонійну особистість.

Саме над духовно-моральною сутністю учнів педагоги «працюють» через світогляд. Але пам'ятаємо, що змістовне «запам'ятовування» духовності через світогляд може бути різним. Тому, щоб правильно визначити програму морального виховання в навчальному закладі, необхідно розуміти, на якій духовності це робити: що і як говорити дітям про істину, правду, совість; походження світу, місію людини на Землі; як ставитися до інших людей. Якщо ж правильно будуть обрані цілі і мета, які стануть головним орієнтиром в духовно-моральному формуванні учнів, це «допоможе їм встояти перед будь-яким спокусами і йти в життя правильним шляхом.»

Як вказує відомий український психолог, І. Д. Бех: «Генеральні напрями діяльності педагога, зорієнтовані на історичні тенденції та сучасні соціально-теоретичні реалії, мають передбачити такі завдання:

1. вчити дитину бути людиною, яка здатна жити гідно; формувати в неї вміння володіти собою.;
2. здобувати знання і вивчати світ, тобто повноцінно засвоювати соціальний і природний досвід людства.;
3. навчати морально оцінювати світ, тобто конструктивно, відповідно до загальнолюдських цінностей і сучасної моралі, поводитися в соціумі й наодинці зі своєю совістю...»

Додаток В

Науковцями були визначені 4 типи батьків :

- 1) ті, що допомагають дітям осмислити свої емоції і конструктивно їх виражати;
- 2) ті, що ігнорували гнів і смуток своїх дітей;
- 3) ті, що засуджували дітей за такі почуття;
- 4) ті, що просто приймали емоції своєї дитини. Виявилось, що діти батьків із першої категорії випереджали своїх ровесників як в інтелектуальному, так і у фізичному розвитку.

Родина як компонент системи соціального формування особистості має свої переваги у становленні характеру та світогляду громадянина України. А.Г. Ковальов зазначає, що добра родина: по-перше, дає відчуття належності до певної групи, можливість ідентифікуватися з нею (реалізація потреби людських зв'язків); по-друге, дарує відчуття і дає реальні докази своєї значущості для інших (реалізація потреби самоствердження); по-третє, дає змогу відчутти взаємне тепло (реалізація потреби прихильності); по-четверте, формує почуття своєї неповторності (реалізація потреби самосвідомості); по-п'яте, дає зразок для наслідування (реалізація потреби орієнтації)

Цілком зрозуміло, що сім'я може значно посилити або загальмувати досягнення виховних цілей. М.Ю.Красовицький стверджує, “щоб цей елемент виховної системи виконав свої функції, доцільно:

- на батьківських зборах обґрунтовувати виховні цілі школи (класу), обговорювати і враховувати пропозиції батьків при остаточному їх визначенні;
- проводити лекції та індивідуальні бесіди з батьками про шляхи реалізації в сім'ї визначених школою цілей і тим забезпечити єдність дій;
- вивчати можливості батьків для участі у виховній діяльності та включити їх у цей процес;
- виробляти спільні дії з батьківськими комітетами, асоціаціями, окремими активістами;
- навчати батьків здійснювати оптимальний вибір методів виховання у конкретних ситуаціях взаємодії з дітьми”

Методи виховання як способи спільної діяльності вихователя і вихованця спрямовані на розвиток у нього моральних якостей. Вони передбачають спільну взаємопов'язану діяльність учителів, учнів, сім'ї, дитячого колективу, громадськості з метою створення умов для розвитку кращих людських рис вихованців. З їх допомогою здійснюється передача соціального досвіду і культури суспільства, розкриття духовного потенціалу особистості.

К.Д.Ушинський підкреслював, що у вихованні лише особистість може впливати на особистість, лише характером можна створювати характер.

А.С.Макаренко називав метод виховання “інструментом дотику до особистості”. Цим великий педагог ніби хотів підкреслити: вмiле використання методiв у вихованнi можна порiвняти iз скальпелем у хiрургiї. У своїй практицi вiн постiйно шлiфував методи виховання, шукав найкращi, оптимальнi до кожного конкретного випадку. На його думку, немає унiверсальних методiв, один i той же метод в одних умовах може принести позитивний результат, а в iнших – негативний.

Вимогливiсть – один з важливих методiв педагогiчної взаємодiї, але вiн дає позитивнi результати тiльки тодi, коли передбачає повагу до особистостi дитини. В.О.Сухомлинський підкреслював, що вимогливiсть i повага до учнiв виступають як принциповiсть, такт, довiра, справедливiсть та опора на позитивне. Iнколи буває й так, що на першій погляд у сiм’ї все гаразд, а дитина не засвоює певних вимог батькiв, тому що бачить неузгодженiсть вимог батька i матерi. Часто у таких сiм’ях немає взаєморозумiння мiж батьками та вчителями, i тому дiти перестають виконувати вимоги школи. “Ми, - писав В.О.Сухомлинський, - повиннi турбуватися, щоб у матерi й батька було єдине уявлення про те, кого вони зi школою виховують, а звiдси i про єднiсть iх вимог, передусiм – до самих себе”

Виховання переконанням – один з основних методiв нашої системи, оскiльки вiн формує духовну серцевину особливостi дитини, її духовний свiт: iдеї, погляди, переконання, те, що керує вчинками. Однак основний – не означає єдиний. Про це забувають у тих сiм’ях, де з ранку до вечора мучать дiтей з будь якого приводу одноманiтними за формою моралями.

Умiти доводити, переконувати – велике мистецтво. Переконувати дiтей легше, нiж дорослих. Докази старших доходять до них тодi, коли викликають роздуми, якiсь сильнi хвилювання, пов’язанi з тим чи iншим непривабливим вчинком. Щоб викликати такi переживання, треба керуватися життєвим досвiдом, моральним рiвнем, почуттями дитини, тим, що саме для неї важливе, а не для дорослих.

Досить важливим є виховання привчанням. Як привчити дитину дiяти вiдповiдно до своїх переконань, знань? На жаль, багатьох батькiв ця проблема починає хвилювати лише тодi, коли вони часто стикаються з розбiжнiстю у своєї дитини мiж словом i дiлом. Наприклад: Iгор уже в третьому класi, а в його щоденнику без кiнця записують: "Забув змiнне взуття!", "Не принiс зошита з математики!". Кожного разу i в школi i вдома Iгор щиро обiцяє, що цього бiльше не трапитьсЯ. Але, коли мати працює, iсторiя повторюється. Секрет простий: мати робить сама навіть те, що повинен виконувати син з першого ж шкiльного дня. Адже iз привчання до порядку починається виховання дисциплiнованої людини.

I якщо в родинi хтось iз дорослих через велику любов або через те, що "так швидше", спочатку прибирає iграшки за трирiчною дитиною, пiзніше з цих же мiркувань застеляє її лiжка, чистить черевики, складає книжки та зошити у

портфель, то правильному формуванню її особистості загрожує небезпека. Порядок, як говорять педагоги, не є наслідок виховання, а є засіб виховання дисциплінованої, вимогливої до себе людини.

Життя у дружній сім'ї, де старші, молодші піклуються одні про одних, сприяє вихованню. У таких сім'ях дорослі не заважають дітям виявляти себе у великих і дрібних справах, хай спочатку сімейних, свої добрі почуття до навколишніх. Виховання заохочуванням теж має свої особливості. Часом дитина, яка зростає у родині одна, стає егоїстичною через те, що всі її захвалюють, задаровують. Всілякі способи заохочення у сім'ях з єдиним дитям часто починають переважати над усіма іншими – і тоді заохочення як метод впливу втрачає свій позитивний вплив. Останнім часом, особливо в краще забезпечених сім'ях, батьки почали захоплюватися матеріальним заохоченням. За які "заслуги" діти дістають винагороди? Наприклад: Сергійко у цій чверті виправив двійку з математики – доведеться купити йому обіцяний велосипед. Наталя так старанно прибрала у квартирі, що безперечно, заслужила модні сережки.

Та коли праця й винагорода за неї перебувають у такій явній залежності, то це поступово формує в людині споживача. Якнайбільше взяти – якнайменше дати! – з таким девізом вона вирушає у самотійне життя. Зовсім інша річ, якщо цей велосипед купують на гроші, зароблені дитиною під час літніх канікул. До трудового карбованця інше ставлення і в того, хто його заробив, і у всіх навколишніх

Метод виховання прикладом знають у кожній родині, але найчастіше підходять до нього якимось однобічно. Батьки найбільше ставлять за приклад своїм дітям їхніх товаришів, однолітків, однокласників, особливо відмінників. Дітям часто ставлять за взірць великих видатних людей: розповідають про них, адже в житті геніальних людей завжди багато повчального. Великі люди так само, як і улюблені літературні герої, стають ідеалом людини. Саме прагнення в чомусь наблизитися до такого ідеалу вже сприятливо позначається на моральному розвитку дітей будь-якого віку.

Проте важко переоцінити значення батьківського прикладу. Якщо батьки викликають у дітей глибоку повагу, захоплення, бажання наслідувати, то й виховання у такій сім'ї дасть добрі наслідки. На жаль, у нас є сім'ї, в яких батьки не можуть бути для своїх дітей взірцем, гідним наслідування. Деякі батьки або матері нехтують рядом тих вимог, які вони самі ставлять перед синами і дочками. Батьки дозволяють собі робити те, чого не хочуть бачити у своїх дітях, показують їм поганим прикладом.

Виховання вимогою передбачає суворе, критичне ставлення до себе як до вихователя. Батьки часом вимагають від дітей те, що самі не виконують. Зрозуміло, такі вимоги повисають у повітрі. Але й діти знають про ті вимоги, які, поступово ускладнюючи, ми ставимо перед ними. Знати – це тільки перший крок до того, щоб робити те, що знаєш. Робити те, що вимагають, означає докласти якихось зусиль, переборювати певні труднощі, напружуватися. Це не легко, якщо слабка воля, мало розвинене почуття обов'язку, честі. Проте кожна

перемога сприяє більшою чи меншою мірою подальшому розвитку цих моральних якостей. Саме у цьому й полягає педагогічна цінність вимоги як методу виховання. Вимога без контролю також втрачає свою позитивну виховну силу. З одного боку, контроль зміцнює почуття відповідальності, а з другого – дає змогу виявити причину, чому якимось із доручень дитина не виконала. Не хотів, забув, не зміг, перешкодили ті чи інші обставини – це різні реакції на вимогливість, що передбачає або допомогу дорослих, або осуд з їхнього боку. Вимогливість без контролю породжує байдужість до неї. Виховання розумною вимогливістю поступово дає добрі наслідки. Коли ж підліток сам починає ставити перед собою якісь серйозні вимоги, то це означає, що виховання було правильним. Особливої уваги потребує виховання покаранням. Залякати, приборкати, завдати болю – ось у чому суть покарання на думку багатьох батьків. Покарання повинне відігравати роль помсти – так звикли вважати вони. Але сьогоденне життя відкидає, спростовує ці уявлення. Життя переконує нас і в іншому: у родині, де скаржаться, що всілякі догани та заборони теж "не впливають", не вміють ними користуватися. Якого ж виховного ефекту ми чекаємо від таких покарань? Вони повинні формувати стійкий характер, зміцнювати волю, виховувати почуття відповідальності за свої вчинки, збуджувати бажання чинити опір поганому, переборювати спокуси до порушення норм дисципліни. У багатьох сім'ях не вдається домогтися таких результатів. І найчастіше там, де карають за провину, не беручи до уваги мотивів поганого вчинку. Один хлопець встряє в бійку, щоб когось образити, інший – з метою захистити ображеного. Якщо їх покарати однаково, то в очах одного покарання знецінюється, а на думку іншого, воно несправедливе.

Щоб глибоко осягнути різноманітність прийомів, засобів які характеризують усі методи виховання, щоб навчитися творчо застосовувати їх у численних життєвих ситуаціях щодо дітей, а кожна дитина по-своєму неповторна, доведеться як соціальному педагогу, так і батькам безперервно поповнювати свої педагогічні знання, щось переглядати, переоцінювати свої погляди на виховання